

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Andreja TAMŠE

**VSEBINSKO IN PROCEDURALNO
PREOBLIKOVANJE URBANISTIČNEGA
NAČRTOVANJA – Primer mesta Velenje**

diplomsko delo

mentor: izr. prof. dr. Drago KOS

Ljubljana, 2004

KAZALO

1. UVOD	4
2. METODOLOŠKA IZHODIŠČA	6
2.1 Namen naloge	6
2.2 Raziskovalne teze	7
2.3 Metodologija	8
3. URBANISTIČNO NAČRTOVANJE	8
3.1 K pojmu načrtovanje	8
3.2 Zgodovinski oris urbanističnega načrtovanja	11
3.2.1 Začetki urbanističnega načrtovanja	11
3.2.2 Urbanistično načrtovanje v prvi polovici 20. stoletja	13
3.2.3 Načrtovanje po II. svetovni vojni	16
3.2.4 Urbanistično načrtovanje v obdobju tranzicije	19
3.2.5 Postmoderno urbanistično načrtovanje in novi trendi	21
3.3 Teorije in postopki načrtovanja	26
3.3.1 Teorije načrtovanja	26
3.3.2 Postopki načrtovanja	30
4. URBANISTIČNO NAČRTOVANJE V VELENJU	35
4.1 Zgodovinski oris urbanističnega načrtovanja v Velenju	35
4.2 Preoblikovanje urbanističnega načrtovanja v Velenju	40
4.2.1 Preoblikovanje postopkov urbanističnega načrtovanja	40
4.2.1.1 Normativna ureditev sistema urbanističnega načrtovanja v obdobju od 1984 do 1990	40
4.2.1.2 Normativna ureditev sistema urbanističnega načrtovanja v obdobju od 1990 do 2002	43

4.2.1.3 Normativna ureditev sistema urbanističnega načrtovanja po letu 2002	45
4.2.1.4 Sinteza	48
4.2.2 Spreminjanje vsebinskih osnov urbanističnega načrtovanja	54
5. SKLEP	59
6. LITERATURA IN VIRI	62

1. UVOD

Konfliktnost znotraj dejavnosti načrtovanja prostora narašča zaradi raznolikosti in nasprotujočih si interesov države, skupin in posameznikov ter se manifestira zlasti v degradiranem urbanem prostoru, okoljskih in socialnih posledicah. Aktualnost obravnavane teme tako premosorazmerno narašča z vse večjimi površinami grajenega prostora in posameznimi akterji, ki uveljavljajo v urbanističnem načrtovanju številne, mnogokrat nasprotujoče si interese.

Ko se na začetku tisočletja razmišlja o optimalnem modelu urbanega in prostorskega razvoja občine, regije ali države, se mora najprej odgovoriti na vprašanje, kako so se spremenili pogoji in možnosti razvoja, ki terjajo izdelavo drugačnega, različnega modela. Ker so fizične lastnosti prostora v običajnem času trajanja dolgoročnega plana (10 do 15 let) relativno stabilna struktura (Pogačnik, 2000: 73), so za izdelavo novega načrta merodajne predvsem družbene in ekonomske spremembe ter predruženje strokovnih in splošnih človekovih vrednot. Omenjene spremembe so bile v 90-ih letih 20. stoletja v globalnem in lokalnem merilu silovite in radikalne.

Osnovni namen izbrane teme diplomske naloge je predstaviti razvoj urbanističnega načrtovanja, preko katerega se bodo izpostavili dejavniki, ki vplivajo na preoblikovanje urbanističnega načrtovanja. Ker v urbanističnem načrtovanju ločujemo vsebino, ki je predmet načrtovanja, od postopka načrtovanja, se spremembe v načrtovanju nanašajo tako na vsebinske osnove pri planskih posegih (vsebinski vidik) kot na sam postopek načrtovanja (proceduralni vidik). Zaradi družbenih, političnih in ekonomskih sprememb se spreminja tudi urbanistično načrtovanje, znotraj katerega prihaja do novih teorij, do novih konceptov, strategij, do novih metod v načrtovanju, urbanem dizajnu in urbanem vodenju.

Diplomska naloga obsega pet poglavij skupaj s tem uvodom, v katerem je prikazan vsebinski okvir naloge s predstavitvijo teme naloge.

Drugo poglavje predstavlja vsebinski okvir diplomske naloge. Določa namen in cilje dela. V njem so postavljene raziskovalne teze in metodologija.

V uvodnem delu tretjega poglavja povzamem iz literature vzete nekatere definicije načrtovanja in urbanističnega načrtovanja. Definicije načrtovanja izhajajo iz sociološke teorije, pri čemer se opiram na Gantarja, Friedmanna in Midgleyja. Načrtovanje je pojmovano v ožjem in širšem pomenu. Pri definiciji urbanističnega načrtovanja pa se opiram na novejšo opredelitve tega pojma.

Sledi kronološki pregled urbanističnega načrtovanja. Načrtovanje družbenega razvoja se je pojavilo, ko je človeško vedenje v prostoru postalo »problematično« in se je pokazala potreba po družbeni regulaciji. Prve začetke modernega urbanističnega načrtovanja v prostoru je opaziti pri socialnih utopistih konec 19. stoletja in »higienikih«, ki so skušali podati rešitve za neznosne razmere bivanja, nastale kot posledica velikega povečanja števila prebivalstva v industrijskih mestih¹. Spremembe konec dvajsetega stoletja, ki potekajo v smeri globalizacije, liberalne ekonomije, hitrega razvoja komunikacijske in informacijske tehnologije, naraščanja ekološke zavesti, pa »kličejo« po razvoju novih metod v urbanističnem načrtovanju.

Pri zgodovinskem orisu urbanističnega načrtovanja se najprej ukvarjam z vsebinskimi osnovami urbanističnega načrtovanja. V nadaljevanju se nato osredotočam na predstavitev teorij načrtovanja. Glede na zgodovinsko in logično zaporedje poteka klasifikacija teorij načrtovanja od teorije racionalnega načrtovanja, inkrementalistične teorije načrtovanja, teorije večnivojskega načrtovanja, teorije transaktivnega in radikalnega načrtovanja do teorije komunikativnega delovanja.

V urbanističnem načrtovanju se pojavljajo različni modeli procesa načrtovanja in njihovih vsebinskih faz. Načrtovanje je opredeljeno kot proces, v katerem se določajo ustrezna ravnanja za prihodnost, upoštevajoč možne posledice izbire (Faludi po Javornik, 1998: 6). Proces načrtovanja temelji zlasti na sposobnosti ugotavljanja posledic, medtem ko naj bi bila teorija načrtovanja primarno usmerjena k problemom izvrševanja ravnanj. V luči socioloških prispevkov nato predstavljam različne modele planerskih postopkov.

Politične spremembe v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja so v Sloveniji povzročile socialne in gospodarske spremembe, ki se kažejo tudi v prostoru. Novi razvojni pogoji v obdobju tranzicije in za naš čas značilne spremembe zaradi globalizacije, tržne ekonomije in informacijske tehnologije so zahtevale in zahtevajo spremenjen odnos do urbanizacije.

V četrtem poglavju tako poskušam na primeru občine Velenje dognati, če so te zahteve dosežene.

¹ Prostorsko načrtovanje so vsekakor poznali že v antični Grčiji, predvsem pa v Rimskem cesarstvu, ki nas "najbolj" navdušuje z razvito komunalno infrastrukturo.

Za kasnejše lažje razumevanje stanja na področju urbanističnega načrtovanja najprej podajam zgodovinski oris urbanističnega načrtovanja v občini Velenje do izdelave družbenega plana občine Velenje za obdobje 1986-2000.

V drugem delu poglavja z analizo normativnih ureditev sistema urbanističnega načrtovanja Slovenije prikazujem, kako so se preoblikovali postopki in metode v urbanističnem načrtovanju. S pomočjo družbenega plana občine Velenje za obdobje 1986-2000, kasneje preimenovanega v dolgoročni plan občine Velenje za obdobje 1986-2000, pokažem, v kolikšni meri se normativno določeni postopki v urbanističnem načrtovanju uresničujejo.

Tretji del četrtega poglavja je namenjen prikazu spreminjanja vsebinskih osnov urbanističnega načrtovanja v občini Velenje. Podajam tudi razloge takšnega spreminjanja. Vsebinski vidik urbanističnega načrtovanja je zajet v dolgoročnem planu občine Velenje in v dopolnjenem planu občine Velenje za obdobje 1986-2000.

V petem, sklepnem poglavju naloge, predstavljam glavne ugotovitve analize, ki sem jo opravila v predhodnem poglavju. V sklepnem delu naloge tudi povzemam ključne odgovore na zastavljene raziskovalne teze.

2. METODOLOŠKA IZHODIŠČA

2.1 Namen naloge

Splošni namen naloge je prikazati razvoj urbanističnega načrtovanja. S predstavitvijo zgodovinskega razvoja urbanističnega načrtovanja bom izpostavila dejavnike, ki so vplivali na preoblikovanje in spreminjanje urbanističnega načrtovanja.

Poleg splošnega zgodovinskega orisa urbanističnega načrtovanja bo naloga osredotočena na urbanistično načrtovanje v mestu Velenje. Namen naloge je prikazati, kako se je zaradi političnih sprememb v državi, ki so povzročile socialne in gospodarske spremembe, zaradi novih pogojev v obdobju tranzicije in značilnih sodobnih sprememb zaradi globalizacije, evropeizacije in liberalne ekonomije, hitrega razvoja komunikacijskih in informacijskih tehnologij, demokratizacije družbe, naraščajoče ekološke ozaveščenosti, novih strokovnih paradig... preoblikovalo urbanistično načrtovanje v Velenju. Na osnovi analize dolgoročnega plana občine Velenje za obdobje 1986-2000 in na podlagi analize normative

ureditve na področju sistema urbanističnega načrtovanja Slovenije bom prikazala, kako so se spreminjale vsebinske osnove urbanističnega načrtovanja in kako so se preoblikovali postopki urbanističnega načrtovanja ter metode v načrtovanju.

Cilji naloge so:

- na osnovi analize normativnih ureditev na področju sistema urbanističnega načrtovanja Slovenije prikazati, kako so se preoblikovali postopki v urbanističnem načrtovanju;
- ugotoviti, v kakšni meri se normativno določen postopek urbanističnega načrtovanja realizira;
- ugotoviti, ali so družbene, politične in ekonomske sprememb ter spremembe zaradi globalizacije, liberalne ekonomije, demokratizacije družbe, naraščajoče ekološke ozaveščenosti... vplivale na razvoj nove metode v urbanističnem načrtovanju;
- na osnovi analize dolgoročnega plana občine Velenje za obdobje 1986–2000 in dopoljenega dolgoročnega plana občine Velenje za obdobje 1986-2000 prikazati razloge spreminjanja vsebinskih osnov urbanističnega načrtovanja.

2.2 Raziskovalne teze

Raziskovalna teza, ki me bodo vodile skozi nalogo, so naslednje:

1. Spremembe v postopkih in vsebinah urbanističnega načrtovanja nastanejo zaradi družbenih sprememb oziroma sprememb, ki se dogodijo v družbi.
2. Prehod Slovenije v tržni družbeni sistem povzroči tudi spremembo normativne ureditve sistema, ki se nanaša na urbanistično načrtovanje.
3. Na uporabo novih metod in konceptov v urbanističnem načrtovanju vpliva sprememba upravljalnega sistema urbanističnega načrtovanja.
4. Odprto soodločevalsko načrtovanje zmanjšuje nelegitimnost načrtovanja.

2.3 Metodologija

Pri izdelavi naloge bom uporabila naslednje raziskovalne metode:

- **analizo podatkov**, s katero bom analizirala pravne vire in dokumente, ki predstavljajo 1.) obstoječi upravljalni sistem urejanja prostora in 2.) prejšnja normativna stanja sistema urbanističnega načrtovanja;

- **analizo pisnih virov**, s katero bom analizirala sekundarne vire; s pomočjo te analize se bom seznanila z že obstoječo literaturo na področju urbanističnega načrtovanja; na osnovi preučevane literature bom predstavila sociološko teorijo načrtovanja in urbanističnega načrtovanja;

- **kronološko analizo** oziroma kronološko razvojno analizo, s katero bom podala tendence v zgodovinskem razvoju urbanističnega načrtovanja.

3. URBANISTIČNO NAČRTOVANJE

3.1 K pojmu načrtovanje

Pojem načrtovanja je težko opredeliti. Že sama slovarska opredelitev besede »načrtovati« poda različne pomene te besede. Slovar slovenskega knjižnega jezika tako glagol »načrtovati« opredeli ali kot način vnaprejšnjega razmišljanja in predlaganja (npr. načrtovati razvoj gospodarstva), ali kot metodo za določanje nekih ukrepov (npr. podjetje je načrtovalo nakup petih stanovanj), ali kot metodo za načrtovanje (npr. načrtovati izlet) (SSKJ; 2000: 593).

Pri opredeljevanju in konceptualizaciji problematike načrtovanja je izpostavljena dilema, ali se naj v načrtovanje uvrstijo vse oblike intencionalnih (namenskih) delovanj, ki so usmerjene v prihodnost, ali naj se pojem načrtovanja omeji le na tiste oblike dejavnosti, ki jih počno institucionalno opredeljene planske agencije (Gantar; 1993: 14).

Ker načrtovanje oz. njegova dejavnost poteka na različnih območjih in na različnih ravneh družbe, je težava z izhodiščno opredelitvijo načrtovanja tako še zaostrena, kajti opis

načrtovanja je potrebno prenesti na določeno vrsto načrtovanja: socialno, urbanistično, izobraževalno... (Hall; 2002: 3).

Kaj torej načrtovanje pomeni? Z vidika sociološke teorije nam Gantar podaja »minimalno« opredelitev načrtovanja, ki pravi, da je načrtovanje oblika/način družbene intervencije v sicer spontane družbene procese, ki bi brez takšnih intervencij potekali precej drugače. V načrtovanju vidi obliko družbenega delovanja, v katerem je njegova specifika (in kar ga ločuje tudi od drugih oblik družbenega delovanja) v tem, »da so posledice odločitev časovno in včasih tudi prostorsko diskretne od samega procesa in razmer odločanja« (Gantar, 1993: 15). Takšno družbeno delovanje vključuje razmerje akter – delovanje – objekt delovanja – posledice, pri čemer je pomemben način časovnega strukturiranja procesa delovanja. Načrtovanje je metoda za povečanje racionalnosti odločanja in delovanja ter nujno vključuje razmerje med spoznavanjem, prognoziranjem in delovanjem (ibid.).

Z vprašanjem razmerja med »produkcijo znanja« in planskim delovanjem, ki je temeljno za sociološko analizo načrtovanja, se je ukvarjal tudi Friedmann, pri čemer opredeljuje načrtovanje kot specifično obliko povezave med znanjem in delovanjem. Ker mu je takšna opredelitev presplošna, jo specifizira z dvema dodatnima opredelitvama: 1.): »načrtovanje poskuša povezati znanstveno in tehnično znanje s procesi družbenega usmerjanja (societal guidance)« in 2.): »načrtovanje poskuša povezati znanstveno in tehnično znanje s procesi družbene transformacije« (Friedmann v Gantar, 1993: 17). V načrtovanju tako izpostavlja dva koncepta: koncept družbenega spreminjanja in koncept družbenega delovanja. Pri njegovi splošni opredelitvi načrtovanja mu delovanje predstavlja ključen pojem, vendar ga po Gantarjevem mnenju ne opredeli povsem ustrezno, saj ga omejuje le na inovativno delovanje (Gantar, 1993: 17).

Zgornji dve opredelitvi načrtovanja, ki izhajata iz sociološke teorije, pojmujeta načrtovanje razmeroma široko in ohlapno. Obravnavata ga kot obliko družbenega delovanja. Če pa se načrtovanje opredeli kot posebna oblika družbene regulacije in kot poseben način intervencijskega delovanja, govorimo o ožjem pomenu načrtovanja.

Midgley (Gantar, 1993: 174-175) opredeli skupne značilnosti v opredelitvah načrtovanja, ki se nanašajo na ožji pomen načrtovanja. Kot prvi skupni element v opredelitvah načrtovanja izpostavi procesni značaj. Drugo takšno značilnost predstavljajo organizacijski okviri, v katerih se opravlja dejavnost načrtovanja. Pojem načrtovanja vključuje tudi procese

odločanja. Poudarja se načrtovanje kot ciljno usmerjen proces z jasno opredeljenimi in postavljenimi cilji. Naslednja razsežnost načrtovanja je usmerjenost v prihodnost. Načrtovanje naj bi imelo tudi perskriptivno naravo, kar pomeni, da naj bi težilo k usmerjanju delovanja za dosego določenih ciljev. Načrtovanje naj bi imelo tudi naslednje razsežnosti: celovitost, racionalnost, učinkovitost in normativnost.

Razne teorije razpravljajo o načrtovanju, pri tem pa je potrebno ločevati med teorijami načrtovanja in med teorijami v načrtovanju. Razlikovanje med teorijami v načrtovanju in teorijami načrtovanja je uvedel Faludi (1973). Ta ločitev se nanaša na ločitev vsebine, ki je predmet načrtovanja, od postopka načrtovanja. Teorije v načrtovanju po Faludiju predstavljajo substancionalno osnovo načrtovanja. Gre za tiste teorije, ki se uporabljajo kot vsebinske osnove pri planskih posegih. Teorije načrtovanja pa se nanašajo na sam postopek načrtovanja.

► Urbanistično načrtovanje

Prostorsko načrtovanje je načrtovanje in razmeščanje človekovih dejavnosti v prostoru v najširšem smislu, upoštevajoč tehnične, družbene, ekonomske, okoljevarstvene, oblikovne in druge vidike. Zajema vse prostorske razsežnosti, od držav, regij, občin oz. lokalnih skupnosti, mest, vasi do posameznih lokacij. Urbanistično načrtovanje predstavlja osnovni tip prostorskega načrtovanja, ki je vezan na urbane aglomeracije. Gre za načrtovanje urbanih aglomeracij, torej zlasti mestnih naselij. »Urbanistično načrtovanje lahko opredelimo kot "organiziran, zavesten in trajen napor, da bi izbrali najboljše možnosti za dosego določenih ciljev" (Waterson po Mušiču v Traunšek, 2000: 106), ki izvirajo iz vplivov urbanizacijskih procesov na strukturo in podobo mest in širšega prostora sploh ter vplivov na okolje.« (Traunšek, 2000: 106)

Z inženirskotehničnega vidika predstavlja urbanistično načrtovanje »izdelavo strokovnih podlag in drugih prostorskih dokumentov usmeritvenega ali izvedbenega značaja – skladno z zastavljenimi cilji – za območja, ki so prosrorske urbanistične celote.« (Glosar v Rihtar & Zupančič-Strojan, 1996: 23).

Urbanistično načrtovanje pa je družboslovna in tehnična veda ter umetniška dejavnost gradnje mest, kar pomeni, da urbanistično načrtovanje poleg inženirskotehničnih vidikov enakovredno upošteva tudi gospodarske, socialne, okoljevarstvene, pravne, umetniške in druge komponente. Razsežnosti urbanističnega načrtovanja segajo tako rekoč v vsa področja človekovega delovanja.

Urbanistično načrtovanje je interdisciplinarno delo. Faludi vidi vzrok za to v samem pojmovanju načrtovanja, ki »v najširšem pomenu besede nikoli ne deluje v vakuumu; vselej je vpeto v številne sisteme, ki so med seboj odvisni in povezani« (Faludi v Javornik, 2003: 15). Zato je razumljivo, da je načrtovanje in s tem tudi urbanistično načrtovanje predmet diskurza različnih znanstvenih disciplin. Zaradi vse večje kompleksnosti in diferenciranosti sodobnih družb se je spremenila tudi oblika urbanističnega načrtovanja, ki mora zaradi zapletene zahtevnostne problematike vključevati vrsto znanstvenih disciplin. Urbanistično načrtovanje je nemogoče disciplinarno strogo omejiti, saj je kot strokovno delo sestavljeno iz znanstvenoraziskovalnega procesa (eksploracije), strokovnega vrednotenja (evaluacije) in aplikacije strokovnih rešitev (implementacije) (Ravbar v Javornik, 1998: 15).

3.2 Zgodovinski oris urbanističnega načrtovanja

Urbanistično načrtovanje, izraženo kot prostorsko načrtovanje se prvič pojavi v 19. stoletju. To obdobje označujemo s pojmom moderna in predstavlja začetek načrtovalne dejavnosti. Načrtovanje se je pojavilo zaradi težko obvladljive kompleksnosti modernih družb. Kompleksnost in diferenciranost pa sta se z razvojem družb še povečevala. S tem se je spremenila tudi oblika urbanističnega načrtovanja, vendar potreba po urbanističnemu načrtovanju še vedno ostaja.

3.2.1 Začetki urbanističnega načrtovanja

Prvi začetki moderne načrtovalne dejavnosti so sledili množični industrializaciji v 19. stoletju. Urbano in regionalno načrtovanje se je pojavilo kot odgovor na specifične družbene in ekonomske probleme, ki jih je sprožila industrijska revolucija. Vendar se problemi niso

pojavi hkrati, v enaki obliki; spreminjal se je njihov zanjaj in njihova pomembnost (Hall, 2002: 11).

Organizirana gradnja je bila vsekakor tudi gradnja mest že v antični Grčiji, v Rimu ter v srednjem veku in renesansi. Pri oblikovanju mest sta imeli osrednji pomen dve funkciji: estetska in varovalna. Vendar pa na določeni stopnji človeškega razvoja ti dve funkciji nimata več poglobilne vloge. V 19. stoletju se dejavnost urejanja prostora izloča iz območja umetniškega oblikovanja.

Značilno za urbanistične urejevalne posege in zasnutke »socialnih programov« iz 19. stoletja, ki so se vezali nanje, je, da so bili v rokah privatnih ali kvazi javnih združenj in organizacij. Urbanistični posegi so potekali izključno na lokalni ravni, zato ne moremo govoriti o organiziranem in zavestem poseganju države v regulacijo družbenih procesov. Država se je vpletala le z zakonodajno dejavnostjo, ki je lokalnim oblastem omogočala legalno pokritje posameznih planskih posegov v prostor.

Konec 19. stoletja se urbano načrtovanje prvenstveno pojavlja kot kritična zavest z različnimi nosilci (utopisti in »higieniki«). Kritika je bila namenjena industrializaciji in industrijskemu mestu. Pojavila se je v obliki znanstvenega urbanizma. Gantar (1984) to obdobje imenuje predurbanizem, katerega značilnost je, »da raste iz kritike industrijskega mesta, je predvsem spontana reakcija na probleme, ki se pojavljajo...« (Gantar, 1984: 52). Problem industrijskega mesta se je vzpostavil zaradi velikega povečanja števila prebivalcev v mestih. Posledica tega so kvalitetne spremembe v mestni strukturi in načinu življenja. Naraščanje prebivalstva je prebilo obstoječe fizične meje mesta in obenem povečalo gostoto naselitve, predvsem v stanovanjskih predelih delavskega razreda. V grajeni strukturi mesta se pojavijo trije novi elementi: industrijsko območje, stanovanjska območja delavskega razreda in železnica. Ti elementi kasneje bistveno določajo nadaljnji razvoj fizične strukture mesta.

Stanovanjske razmere so postale neznosne. Higijenske razmere v stanovanjih nevzdržne. Razpadle so tradicionalne strukture. Te razmere so med delavci povzročile izbruhe nezadovoljstva in sledili so ukrepi, ki naj bi omilili obstoječe stanje (higijenska zakonodaja).

Poskusi reševanja kaosa so potekali v dveh smereh. Prva smer je sledila ideji »idealnega mesta«. Idejo so razvijali utopisti. Druga smer pa se je bolj navduševala za parcialne izboljšave in ohranjanje obstoječih razmerij. To idejo so razvijali higieniki.

Utopisti so kot protest in poskus reševanja nastalih razmer »nasproti grdim obstoječim razmeram postavljali isto realnost, le da je očiščena "negativnih strani"« (Klenovšek, 2003:16). Realizacije posameznih utopičnih urbanistov so doživele neuspeh predvsem zaradi težnje po radikalnih spremembah družbe. Kritika njihovih idej temelji na tem, da realizacija v čisti obliki ni možna. Vendar pa njihove koncepcije vsebujejo temeljne poteze sodobnega urbanističnega načrtovanja: arhitektura in urbanizem nastopata kot sredstvo in način preoblikovanja družbe. Urbanizem kot »teorija« in urbanistično načrtovanje kot dejavnost imata dve nalogi:

- časovno in prostorsko organizacijo družbe;
- oblikovanje družbe in človeka.

Na drugi strani je država s svojimi zakoni posegala v sfero urbanega razvoja. Posegala je na področje infrastrukture, prometa, uvajala je higienisko in zdravstveno zakonodajo. Prvi obsežni zakon, ki naj bi reguliral higiensko-urbanistične posege v mestu, je bil Health Act, ki so ga v Angliji sprejeli leta 1848. Predpisoval je celo vrsto gradbenih norm in ukrepov, ki se jih morajo držati investitorji v mestih.

Urbanističnim koncepcijam utopičnih socialistov, higienski in gradbeni zakonodaji ter reorganizaciji mest lahko pripišemo pomembno vlogo, kajti v njih so se izoblikovali nastavki modernega urbanističnega načrtovanja:

- ideja, da je mogoče z urejanjem oblikovati, nadzirati, kontrolirati družbena razmerja;
- ideja o členitvi in strukturiranju mesta v podenote, četrti...;
- pojavili so se prvi posegi države v sfero »kolektivne reprodukcije delovne sile (Gantar, 1984: 73).

3.2.2 Urbanistično načrtovanje v prvi polovici 20. stoletja

V zadnji četrtini 19. stoletja in v prvem desetletju 20. stoletja se pojavi urbanizem kot znanost - kot teorija o »urejanju naselij«. Urbanizmu kot znanosti se podeli značaj naknadnega »dodatnega korektiva«, saj se pojavi s časovnim zaostankom več kot petdeset let glede na probleme, ki naj bi jih reševal. Ne pojavi se kot anticipacija urbanih problemov in »posegov v prostor« z namenom, da bi preprečili »krizni razvoj«, temveč ga mnogo bolj konstituirajo »že

prisotni« urbani problemi in krizni razvoj. Je način zavedanja in poskus reševanja teh problemov.

Konstruiranje urbanizma kot znanosti o »človeških naselij« zaznamujeta dve ideji:

- sleherni poseg v mesto mora temeljiti na podrobni analizi obstoječega stanja v mestu;
- taka analiza ni več stvar arhitektov ali inženirjev, se pravi tistih, ki »rišejo načrte«, temveč strokonjakov znanstvenikov: geografov, sociologov, higienikov, statistikov.

Urbanizem kot znanost tako predstavlja teoretsko podlago za prakso urbanističnega načrtovanja. Kot tak ne producira več modelov »idealnih mest«, v katerem naj bi se udeležilo urbanistovo delo, apak se uveljavlja pojmovanje načrtovanja kot procesa, ki je usmerjen v nenehno reguliranje razvoja mest.

Geddens je prvi, ki poleg teoretičnega pojasnjevanja zahteva tudi empirično raziskovanje za potrebe načrtovanja. Razvije interdisciplinarni pristop – »civics«, ki je veja sociologije in se ukvarja z mesti in njihovimi porekli. Geddens poda načrtovanju logično strukturo, saj je njegova »delovna metoda postala del standardnega postopka načrtovanja: prikaz značilnosti in trendov v regiji, ki mu sledi analiza in končni plan« (Hall, 2002: 43). Njegov pomembni prispevek je tudi v tem, da v načrtovanju poudarja zahtevo po »planski regiji«. Gre za širše območje načrtovanja kot zgolj poseg v določen del fizične strukture mesta. Urbanistično načrtovanje se tako oddaljuje od »urbanega dizajna«.

Vzporedno z razvojem t. i. znanstvenega urbanizma se pojavijo urbanistični koncepti, ki vplivajo na značaj modernega urbanističnega načrtovanja. Howardovo »vrtno mesto« in Perryjev »koncept soseske« predstavljata koncepta, ki sta postavljena na začetek modernega urbanističnega načrtovanja. Koncepta se od prejšnjih razlikujeta v tem, da so jih v urbanističnem načrtovanju veliko uporabljali in da temeljita na »posploševanju tendenc urbanega razvoja, kakor so se že kazale v realnosti« (Gantar, 1984: 78), kar pa je v nasprotju z utopičnimi urbanističnimi koncepti, ki so temeljili na ideji »idealnega mesta«.

V začetku 20. stoletja se načrtovanje in urejanje prostora pojavita predvsem kot zahteva po socialnem programu pri gradnji mest. V arhitekturi je namreč prišlo do preobrata, saj je poleg estetske vrednosti postala pomembna socialna uporabnost. »Predmet arhitekturne dejavnosti, ki postane urbanistična dejavnost par excellence, postane prostorska organizacija družbenega življenja« (Gantar, 1984: 86). Govorimo o urbanističnem funkcionalizmu.

Na področju gradnje so prodrli procesi standardizacije, racionalizacije, ekonomizacije in fleksibilnosti. Do zahtev po teh procesih je prišlo, ker je nova arhitekturna in urbanistična dejavnost ponotranjila zahteve, ki jih je postavil kapitalistični razvoj.

Le Corbusier je v konceptu »stanovanjske mašine« formuliral principe urbanističnega funkcionalizma. Prvi kriteriji arhitekturne in urbanistične dejavnosti pa so bili opredeljeni na mednarodnem kongresu moderne arhitekture (CIAM) leta 1928 (gre za kriterija standardizacije in racionalizacije). Nadaljnji razvoj principov je opazen tudi v dveh Le Corbusierovih projektih: v načrtu Vision in konceptu La Ville Radieuse. Principi urbanističnega načrtovanja pa so svojo končno podobo dobili v Atenski listini. Le Corbusier je pod tem imenom objavil sklepe IV. Kongresa CIAM, ki se je odvijal v Atenah. Dokument obsega prikaz in analizo stanja sodobnih mest in predloge za reševanje mest.

Atenska listina je kodificirala temeljna načela urbanizma:

1. členitev celotnega življenjskega procesa na štiri glavne funkcije: delo, stanovanje, počitek in gibanje;
2. prostorska ločitev vseh štirih funkcij omogoča njihovo nemoteno funkcioniranje, pri čemer prevzema prometna funkcija povezovalno vlogo, coniranje pa predstavlja sredstvo, ki posamezne funkcije med sabo ločuje;
3. organizacija prometa se mora ravnati po striktni ekonomiji časa in mora omogočiti najkrajše in najhitrejše povezave med prostorsko ločenimi funkcionalnimi področji;
4. »človekovo merilo« je urbanistično načelo;
5. stanovanje kot temeljna celica urbanizma,
6. gradnja v višino.

Atenska listina »postane pravi katekizem funkcionalizma.« (Košir, 1993: 293)

Začetna težnja po socialnem programu se je spreobrnila v odpoved socialnemu programu (Gantar, 1984: 99), saj sta predvsem coniranje ter »človeško merilo« kot urbanistični načeli deležna kritike. »Coniranje je povzročilo razcepitev življenjskega procesa na časovno fiksirane enote in prostorsko segregacijo, po »meri človeka« pa se zdi nenavadno načelo ob visokih stavbah, monotonosti, dominantnosti osebnega vozila, ki so bolj sinonim za izgubo človeškega merila« (Klenovšek, 2003: 18). Vendar pa je listina zagovarjala prostorsko reguliranje družbenih procesov, kajti zastopa mnenje, da mora urbanizem oz. načrtovanje mest temeljiti na analizi življenjskih procesov. Ta problem sicer rešuje s tehničnega vidika, vendar pa je hkrati odprla vrata interdisciplinarnemu delovanju (Gantar, 1984 : 18).

Prva svetovna vojna ter kriza v tridesetih letih sta za seboj zapustili revščino, brezposelnost ter zapuščene tovarne. To je povzročilo velik razmah fizičnega načrtovanja. Poudarjati so začeli regionalno raven načrtovanja, s katerim bi usmerjali in usklajevali fizični razvoj strukture mest z ekonomskim razvojem. Med »veliko depresijo« so mesta v Ameriki postala »resnične gradbene posode za široko raznovrstnost načrtov, administrativnih transformacij in političnih ciljev za restrukturiranje ameriškega gospodarstva« (Gootdiener, 1987: 11). Prepuščanje razvoja ekonomskim smernicam je pripeljalo do povečane koncentracije investicij v določenih območjih ter do socialne depresije v regijah, ki so ostale na obrobju industrijskega razvoja.

Takšen razvoj načrtovanja je povzročil notranjo diferenciacijo na nacionalno regionalno načrtovanje, regionalno lokalno načrtovanje, urbano oblikovanje ter na krajinsko načrtovanje. Načrtovanje je vse bolj prehajalo pod okrilje državnih institucij, državne in mestne uprave so začele ustanovljati planske institucije in oddelke za urbanizem.

3.2.3 Načrtovanje po II. svetovni vojni

Drugi svetovni vojni je počasi sledila ekonomska rast ter vrsta družbenih sprememb. Zaradi večjega naravnega prirastka in zaradi priseljevanja, ki je bilo posledica zaposlitvenih možnosti, je število prebivalcev v mestih rastlo. Rastoči populaciji se je večal življenjski standard, to pa je vodilo v razvoj novih oblik bivalnih, industrijskih, pisarniških in nakupovalnih področij. Na obliko teh področij je vplivala tudi vse večja mobilnost prebivalstva, ki je posledica večanja števila avtomobilov.

Skladno s takšnim družbenim razvojem je načrtovalna dejavnost in s tem tudi urbanistično načrtovanje doživljalo še hitrejši razvoj. Razvije se sistem načrtovalnih institucij na lokalnih, regionalnih in nacionalnih ravneh z ustrežno zakonodajo in pravili. V Angliji so bile številne novosti pod okriljem različnih področij politike: nova mesta, regionalna politika, zaščita podeželja, kontrola polucije, urbana revščina, nastanitev (stanovanja) in promet. Prav tako je bil restrukturiran sistem načrtovanja rabe prostora.

Urbanistično načrtovanje se je razmahnilo predvsem zaradi obnove v vojni porušenih mest ter gospodarske ekspanzije, ki je sledila povojni obnovi. Ukvarjalo se je z decentralizacijo prebivalstva, načrtovanjem in izgradnjo komunalne infrastrukture tudi na mednarodni ravni, reševalo je ekološke probleme, predvsem onesnaženost, ukvarjalo se je s pomanjkanjem stanovanj za migrante ter s težavami neenakomernega regionalnega razvoja. Takšne poskuse prenove mest so izvajali predvsem v takrat najbolj urbanizirani državi – Angliji, pa tudi v Franciji in Nemčiji.

Urbano načrtovanje postane v povojnem času poklic. Pojavile so se težnje, da se načrtovalska vrata odprejo tudi strokam, kot so sociologija, ekonomija in geografija. Ustanavljale so se posebne fakultete in visoke šole za študij urbanističnega načrtovanja, kar povzroči povečanje števila profesionalno izobraženih urbanističnih načrtovalcev. Vzporedno z razmahom urbanističnega načrtovanja se je razvila tudi teorija urbanističnega načrtovanja. »Načrtovanje mesta tako postane kompleksna dejavnost, ki združuje srokovnjake različnih usmeritev v skupnem naporu preučevanja in načrtovanja urbanega fenomena.« (Čaldarović, 1985: 221)

V začetku šestdesetih let so urbani sociologi (in z njimi tudi urbana sociologija) odkrili urbanizem in urbanistično načrtovanje kot novo področje svojega delovanja. Interes urbane sociologije in njeno vključevanje v proces urbanističnega načrtovanja moramo iskati v izbruhu urbane krize: po eni strani je proces urbanizacije dosegel določeno razvojno stopnjo, po drugi strani pa upada povojna gospodarska konjunktura, ki razkrije celo vrsto socialnih problemov in protislovij (Gantar, 1983: 197). Pojavila so se urbana družbena gibanja. Kot učinek urbane krize in z njo povezanih urbanih socialnih gibanj je v ospredje čedalje bolj prihajala kritika urbanističnega načrtovanja. Kritika je zadela malone vsa načela, ki jih je postulirala Atenska listina. Pod udar je bil postavljen funkcionalistični urbanizem. Prišlo je do zahteve po sodelovanju in vključevanju rezultatov sociološkega proučevanja mesta in urbanizma v proces urbanističnega načrtovanja. Zahteva izhaja iz dveh pobud: iz procesa »scientifikacije« urbanističnega načrtovanja in iz sociološke kritike urbanističnega načrtovanja.

Poskus »scientifikacije« procesa urbanističnega načrtovanja najdemo pri uvajanju systemske teorije v urbanistično načrtovanje. »Scientifikacija« naj bi omogočila čim bolj kompleksno in strokovno utemeljeno poseganje v urbano strukturo. Prevladovalo je prepričanje, da bolj ko je postopek načrtovanja poznanstven, tem manjše so možnosti za napačno načrtovanje.

Sistemska teorija je bila ena redkih, ki je ponudila »popolno in sistematično razlago »urbanega fenomena« ter ponudila metodologijo raziskovanja in usmerjanja urbanih procesov« (Gantar, 1984: 106). Sistemski pristop pojmuje načrtovanje kot kontinuiran proces in reflektira pristop kibernetkega načrtovanja. Poudarja proces načrtovanja in ne končnega rezultata in temu primerno uvaja stopnje procesa načrtovanja. Stopnje procesa načrtovanja pa vključujejo formulacijo ciljev, predvidevanje in modeliranje, oblikovanje načrta ter izvajanje načrta.

Vendar »scientifikacija« urbanističnega načrtovanja ni dosegla zaželenih rezultatov, zato je bil sistemski pristop v sedemdesetih letih deležen kritik. Hall (Gantar, 1984: 110) navaja vrsto slabosti uporabe sistemske teorije v urbanističnem načrtovanju: premajhno poznavanje eksternih dejavnikov, ki vplivajo na planske odločitve, poleg tega se ti dejavniki spreminjajo z nepredvidljivo hitrostjo; človeške vrednote se s časom spreminjajo, ljudje imajo v zvezi s prostorom različne vrednote, zato se tudi postavlja vprašanje, katere od njih upoštevati; najpomembnejše planske odločitve pa so po svoji naravi politične. Hall pripiše razloge za neuspešnost sistemskega pristopa v urbanističnem načrtovanju intervenciji sfere politike v sicer racionalen znanstveni postopek. Drugi kritiki pa iščejo odgovore v povsem drugi smeri - sistemskemu pristopu npr. očitajo, da s tem ko se sistemski pristop v načrtovanju reducira na golo »spoznavno-znanstveno funkcijo«, se izogne dejanskim socialno razrednim in političnim konfliktom ter problemom sodobnega urbanega razvoja; sistemskemu pristopu očitajo »zavajalno funkcijo«, kajti tehnična prezentacija sistema zbuja javnosti vtis »profesionalne popolnosti« itd.

Sociološka kritika urbanističnega načrtovanja je urbanističnemu načrtovanju očitala, da se omejuje zgolj na fizično načrtovanje. Kritika je bila usmerjena tudi v kritiko arhitekturnega determinizma, katerega osnovna teza je, da ima »arhitekturni design neposreden in določujoč vpliv na način človekovega življenja« (Broady v Gantar, 1983: 212). Urbanističnemu načrtovanju očitajo, da s tem ko nastopa kot fizično načrtovanje, eksplicitno sicer ne stopa v službo določenih interesov, vendar pa še zdaleč ni nevtraln v odnosu do preferenc in interesov posameznih družbenih razredov. S tem, ko urbanistično načrtovanje načrtuje za interese določenih družbenih razredov, dejansko zapostavlja interese in potrebe drugih družbenih skupin. Sociologi zahtevajo participacijo prebivalcev v urbanističnem načrtovanju. Sociološka kritika urbanističnega načrtovanja se nanaša tudi na arhitekto, pri čemer predvsem kritizirajo pozicijo arhitekta - planerja kot »kreatorja, ki najbolj ve, kaj ljudje hočejo«.

Urbani sociologi pa niso ostali samo pri kritiki načrtovanja, ponudili so tudi teorije urbanističnega načrtovanja, s katerimi naj bi odpravili omejitve samega načrtovanja zgolj na fizično načrtovanje. Sociološke teorije urbanističnega načrtovanja so se razvile v tri smeri: prva smer obravnava urbanistično načrtovanje kot v cilj umerjeno socialno načrtovanje²; druga smer izpostavi »menedžersko tezo« in vlogo sociologije v urbanističnem načrtovanju³; tretja smer pa obravnava sociološko raziskovanje kot osnovo za urbanistične koncepte.

3.2.4 Urbanistično načrtovanje v obdobju tranzicije

Če v tranziciji ne vidimo le oblike in načina sprememb, pri katerih gre samo za transformacijo neke socialne strukture ali dinamike, ampak prehajanje od nečesa k nečemu (Jelovac, 1997 : 202), lahko vse družbe, tako nekdanje socialistične, za katere se je uveljavil izraz »tranzicijske«, kot tudi razvite moderne družbe, ki prehajajo v postmoderno, označimo kot tranzicijske družbe. V obeh primerih »udomačene in utrjene klasične kategorije ne zmorejo več ustrezno opisovati vse bolj fragmentirane družbene strukture in dinamike.« (Kos, 2002: 14)

V nekdanjih socialističnih državah je bila tranzicijska dinamika intenzivnejša, saj so te države doživele tako ekonomsko kot politično transformacijo v demokratični in tržno orientiran sistem. Prešle so »od dominance vsemogočne in vsevede politične stranke k konkurenčni zapletenosti in uvajanju pluralizma, ki se še ni v celoti izoblikoval in razvil« (Klingemann & Taylor, 2002: 11). Tranzicijski procesi so v njih sprožili nova razmerja in razmejevanja, nove razporeditve od središčnosti do obrobnosti (Kos, 2002). Socialne, politične institucije in prostorske strukture so se postopoma spreminjale in prilagajale novim razmeram. Ena izmed posebnosti te prehodne faze je bila »trdovratnost tradicionalnih struktur, navad, mentalitet in političnih orientacij vzdolž popolnoma novega institucionalnega in pravnega okvira.« (Stražičar, 2002: 40)

Struktura in razvoj mest v času socializma sta se zaradi centralnega načrtovanja bistveno razlikovala od kapitalističnih mest. Sistem urbanega načrtovanja je bil v nekdanjih

² Maurice Broady v Angliji in Herbert J. Gans v ZDA sta bila glavna utemeljitelja urbanističnega načrtovanja kot socialnega načrtovanja.

³ "Menedžerska teza" v urbanističnem načrtovanju in vloga urbane sociologije je pristop, ki ga je razvil predvsem Ray Pahl.

socialističnih državah bolj politična kot ekonomska kategorija. Načrtovanje je bilo veliko bolj obširno in je temeljilo na kolektivnemu lastništvu in na vladni kontroli nad urbanim ozemljem, stanovanji in infrastrukturami (Pichler-Milanovich, 2000: 241). Zasebna lastnina je bila omejena, vse investicije so bile pod državnim nadzorom, odločitveni procesi niso bili organizirani hierarhično temveč centralno. Urbana razvojna politika je bila del celotnega družbenorazvojnega plana. Z razpadom socializma se je ta okvir neizogibno porušil. Javni prostor se je privatiziral, zato je država izgubila materialno osnovo za svojo avtoriteto. Ponovno se definira lokalna samouprava in mestne občine postanejo odgovorne za politiko trga delovne sile, finance, socialne storitve, okoljske probleme in urbano načrtovanje.

Spremembe družbenega sistema tako zahtevajo reorganizacijo pri urejanju in načrtovanju prostora, saj so se družbene vrednote, povezane z javnimi dobrinami in zasebno lastnino, spremenile, prav tako pa niso več ustrezali obstoječi inštrumenti urejanja prostora in urbanističnega načrtovanja. V Sloveniji je bilo narejenih že več poskusov reorganizacije sistema (Traunšek, 2000), vendar nobeden ni temeljil na sistematični analizi obstoječega sistema in njegovih napak oz. slabosti ter na jasno izraženih ciljih, kaj se s spremembo želi doseči. Kljub temu, da se je v zadnjih desetih letih pospešilo delo na samem vsebinskem področju, pa so prizadevanja omejena samo na strokovnjake s področja načrtovalske in urbane stroke, ki so po izobrazbi in praksi pretežno arhitekti, krajinski arhitekti, geografi in podobno. Ti se ukvarjajo z urejanjem prostora in s tem tudi z urejanjem mest le z vidika načrtovanja, pri tem pa je zanemarjen sociološki, družbeni in pravni vidik (ibid.).

Značilnost tranzicijskih družb je "škileč" pogled, ki je hkrati uperjen v preteklost in prihodnost, ta hkratna uperjenost pa zamegli pogled v sedanost (Kos, 2002). Takšno stanje preprečuje jasn vpogled v novonastale družbene potrebe in potrebo po prilagoditvi sistema na te razmere. Načrtovanje v takem okolju je težavno, saj lahko pripelje specifična mešanica tradicionalizma, modernizma in postmodernizma do neučinkovite formalne regulacije. S tem postane legitimnost načrtovanja vprašljiva (ibid.).

Problem legitimnosti načrtovanja pa se pojavlja tako v »zgodno« razvitih »postmodernih« družbah, še bolj pa seveda v t.i. tranzicijskih družbah. Načrtovanje zaide v težave predvsem zato, »ker se ne uspe sproti odzivati na vse zahtevnejše pogoje delovanja na prehodu v postmoderno družbo.« (Kos, 2002: 21)

3.2.5 Postmoderno urbanistično načrtovanje in novi trendi

Spremembe, ki potekajo v smeri globalizacije, »evropeizacije«, liberalizacije, hitrega razvoja komunikacijske in informacijske tehnologije, naraščanja ekološke zavesti..., »kličejo« po razvoju novih metod v načrtovanju, urbanem dizajnu in urbanem vodenju. Hall (2000) izpostavi predvsem šest poglavitnih sil: demografija, ekonomija, tehnologija, bogastvo, poraba/potrošnja in promet, ki bodo oblikovale načrtovanje prihodnosti v evropskih mestih. Hague (1997 : 149-150) na osnovi preteklih idej v načrtovanju in na osnovi pričujočih sprememb, ki vplivajo na družbeno dogajanje, poda štiri značilnosti urbanega načrtovanja, ki naj bi se pojavile v 21. stoletju:

- urbano načrtovanje ne bo popolno, ampak predstavlja boljšo možnost od zanašanja na neomejene tržne sile;
- urbano načrtovanje bo postalo bolj razširjeno, promovirano (pospešeno) in fleksibilno;
- urbano načrtovanje mora zagotoviti vizijo in strategijo;
- urbano načrtovanje mora temeljiti na principih trajnostnega razvoja in partnerstva.

Zaradi naraščanja kompleksnosti družbenega življenja in mednivojskega ter medinstitucionalnega premeščanja družbene moči je sistem urejanja prostora na prehodu iz moderne v postmoderno družbo zašel v legitimetno krizo (Kos, 2002). Načrtovani sistem ni zadovoljeval oz. ne zadovoljuje novih družbenih potreb postmoderne družbe. Pojavi se težnja, da se mora načrtovanje odpreti, demokratizirati in preobraziti v »odprto« soodločevalsko, strateško načrtovanje, kajti le takšno postmoderno načrtovanje je operativno in obenem sposobno dosegati legitimnost« (Kos, 2003: 647). Po krizi načrtovanja pa je v zahodnih družbah v devetdesetih letih zopet oživela podpora načrtovanju, ki naj bi v postmoderni zmedi preprečevalo in blažilo negativne posledice »svobodnega« trga. Tako bi načrtovanje omogočalo manj konfliktno prilagajanje strukturnim spremembam, ki jih npr. vnaša proces globalizacije. Načrtovanje lahko tako olajša družbi pot k novim organizacijskim vzorcem in lahko napravi tranzicijo manj motečo in bolečo; ukvarja se lahko s procesom ekonomske nestabilnosti in procesom tranzicije (v postmoderni); prav tako pa lahko v odnosu do grajenega in naravnega okolja poskrbi za to, da se ekonomski, socialni in ekološki sistemi nepopravljivo ne zrušijo (Rydin, 1998).

Načrtovanje v postmoderini dobi se oddaljuje od modernistične ideje širokopoteznega in detajlnega načrtovanja. Načrtovanje ni več vseobsežno določanje in nadziranje rabe prostora, ki je zadovoljeval potrebo po urejenem in funkcionalnem razvoju prostora, pač pa precej manj »kolonialistično« strateško načrtovanje (Kos, 2002: 43). Načrtovanje prostora je osnovano kot družbena praksa, ki usklajuje zainteresirane akterje in omogoča njihovo sodelovanje pri izdelavi strategij, politik in načrtov. Mastop (Kosu, 2002: 44-45) izpostavlja štiri značilnosti strateškega načrtovanja:

- odprtost navzven: načrtovanje ni omejeno samo na notranji nacionalni prostor, ampak nanj zaradi globalizacijskih, ekonomskih, političnih in okoljskih procesov, ki vplivajo na odprtost družb, močno vpliva nadnacionalno dogajanje;
- prestrukturiranje navznoter: prestrukturiranje razmerij na relaciji centralna-regionalna-lokalna raven predpostavlja, da se mora pri načrtovanju upoštevati načelo »delitve oblasti« med različnimi nivoji;
- implementacijska razsežnost načrta: strateško načrtovanje mora biti opremljeno z implementacijskimi inštrumenti, pri katerih predstavlja bistveno komponento načrta t.i. performativna strategija;
- predstavljanje razvoja prostora.

Prenova načrtovanja v postmoderini dobi poteka tudi v smeri uvajanja bolj odprtega načrtovanja, ki bo pritegnilo državljanke in državljane. Colenutt (1997: 115) opozarja, da bi s tem, ko ljudje in skupnosti ne bi bile vključene v sistem načrtovanja, »bi urbanistično načrtovanje kot instrument socialne politike umrlo, bilo bi prepuščeno manipulaciji bogatih in močnih zadružnih elit«. Ker načrtovanje zagotavlja večjo učinkovitost s tem, ko se odpre (Reade, 1997), se v urbanistično načrtovanje uvede kolaborativno oz. soodločevalsko načrtovanje, ki predpostavlja usmerjanje načrtovalskih postopkov k iskanju soglasja vseh vpletenih udeležencev. Kolaborativno načrtovanje predpostavlja tudi naslednje: 1) razvoj organizacij za sodelovanje in komuniciranje; 2) doseganje soglasja, vendar ne na škodo dolgoročnih splošnih ciljev in zaščite šibkejših glasov; 3) omogočanje »glasov« v načrtovanju in usklajevanje najglasnejših, ki preglasijo šibkejše, in 4) preprečevanje neobvladljive inflacije raznovrstnosti (Rydin, 1998). Da pa bi bilo takšno načrtovanje učinkovito, je potrebno nameniti pozornost naslednjim temam: različni jeziki sodelujočih, kreiranje soglasja na osnovi konflikta, premislek o naravi kolektivnega delovanja in vloga profesije v procesih izvajanja politik (ibid.).

Na prehodu v postmoderno družbo se spremeni odnos do prostora in okolja. Kakovost življenja postaja središčna kategorija in merilo družbenega razvoja, s tem pa postane kakovosten prostor bistveni dejavnik kakovosti življenja. Ena od osnovnih komponent urbanističnega načrtovanja tako predstavlja težnja po izboljšanju urbane kvalitete. Zaradi urbanih vzorcev v sodobnih mestih (rabe tal, transporta, industrijske proizvodnje, načina življenja, porabe, večanje življenjskega standarda), je prišlo do mnogih problemov v okolju, ki povratno negativno vplivajo na kvaliteto življenja v samih mestih. Pojavila se je težnja, da se v načrtovanje vpeljejo socialni in okoljevarstveni vidiki, ki jih tržnost sama ne vključuje. Pri oblikovanju mest se vpelje nov pristop - trajnostni pristop. Knight (1989: 333) pri tem opozarja, da v prid trajnostnega razvoja mestom ne bo potrebno le razprostrti globalne ekonomije, ampak bodo morala izboljšati tudi kvaliteto življenja, ki ga ponujajo.

Strategija trajnostno uravnoveženega razvoja je »težnja po izboljšanju kakovosti življenja tako, da živimo v okviru nosilnih zmogljivosti podpornih ekosistemov« (IUNC/UNEP/WWF v Šašek-Divjak, 1997: 10). K strategiji trajnostno uravnoveženega razvoja, ki temelji na načelih ohranjanja vitalnosti in pestrosti življenja, prištevamo zmanjšanje obremenjevanja okolja, smotno ravnanje s prostorom in z naravnimi viri, učinkovito izrabo energije, gospodarno ravnanje z odpadki itd. Nova ekološka usmeritev kaže nove možnosti pri oblikovanju mest. V nasprotju s funkcionalističnim gledanjem na mesto kot na tehnični sistem, ki sledi oblikovanju racionalnosti stroja, vidi ekološki pristop v mestu živ sistem, ki je v stalnem spreminjanju. »Mesto je živ organizem in ne neodvisen stroj« (Šašek-Divjak, 1997: 7). Trajno uravnovežen vidik oblikovanja mest pri oblikovanju upošteva urbano in arhitekturno antropologijo, socialne in psihološke potrebe bivanja in vnaša v oblikovanje več pestrosti, živopisnosti, fleksibilnosti in dinamike. Na trajno urbano kvaliteto na mestni ravni vplivajo naslednji oblikovalski principi za optimalno organizacijo prostora:

- model delitve mesta na razmeroma avtonomne dele, ki jih meščani še lahko povezano doživljajo in presojujejo (na okraje ali četrti);
- mešana raba območij: delitev urbanih funkcij s prepletanjem različnih urbanih aktivnosti (gre za spremembo v delitvi urbanih funkcij od prejšnjega coniranja);
- prenova obstoječih urbanih struktur: te morajo imeti prednost pred odpiranjem novih območij gradnje zaradi ohranjanja nepozidanega prostora za agrarno, rekreacijsko in drugo rabo;
- upoštevanje urbane ekologije: izboljšava in ohranjanje človekovih življenjskih osnov;
- upoštevanje urbane in arhitekturne antropologije: človek kot merilo okolja poudarja tudi kulturne, sociološke in psihološke parametre;

- sprememba modela transporta: poudarek na javnem transportu ter prednosti za kolesarje in pešce (ibid.).

Strategija trajnostnega razvoja, ki je vpeljana v oblikovanje mesta, je sprejeta na mednarodni ravni. Prva mednarodna konferenca Habitat I o mestih in drugih naseljih je bila že leta 1976 v Vancouvru. Leta 1992 je generalna skupščina OZN v Rio de Janeiru pripravila Konferenco o okolju in razvoju. Na njej je bila kot ključni dokument sprejeta Agenda 21, ki temelji na ugotovitvi, da trajnostni razvoj ni le izbira, ampak nujnost, tako v ekološki kot v ekonomskem pogledu. Na tej konferenci se je mednarodna skupnost sporazumela o okviru za trajnostni razvoj človekovih naselij. Zadnja in hkrati največja konferenca OZN je bila leta 1996 v Istanbulu z udeležbo 185 držav. Kot glavni dokument konference je bila sprejeta Habitat agenda, v skladu s katero naj bi vse dežele oblikovale, potrdile in izvajale nacionalne akcijske načrte, ki naj bi bili izvedeni do leta 2000 (Agenda habitat, 1997).

Strategija trajnostnega prostorskega razvoja je sprejeta tudi na evropski ravni. Evropska konferenca ministrov, odgovornih za regionalno načrtovanje (CEMAT)⁴, se združuje s ciljem, zagotoviti trajnostni prostorski razvoj evropske celine. Na dvanajstem srečanju CEMAT-a, 2000 v Hanovru so ministri sprejeli »Vodilna načela za trajnostni prostorski razvoj evropske celine« kot prispevek k zagotavljanju trajnostnega razvoja v obdobju, ki ga je zaznamoval proces evropskega združenja. Dokument predstavlja prožen in v prihodnost usmerjen okvir za sodelovanje držav članic Sveta Evrope, njihovih regij in obči. (CEMAT, 2000).

Trajnostni razvoj je, kot pravi Pogačnik (2000: 73), »izhodišče in cilj generacije prostorskih načrtov tretjega tisočletja«, vendar pa meni, da je tej globalno veljavni usmeritvi potrebno prilagoditi tudi potrebne spremembe in dopolnitve rabe površin, sistema naselij, prometne in informacijsko-komunikacijske mreže ter dopolnjevalne funkcionalne opremljenosti prostora (ibid.). V knjigi »Urejanje prostora za tretje tisočletje« tako predstavi nov mozaično-mrežen model prostorskega razvoja države, ki je oz. naj bi bil najustreznejši in najbolj realen odsev moderne komunikacijsko-informacijske družbe.

⁴ Evropska konferenca ministrov, odgovornih za regionalno načrtovanje (CEMAT), deluje pod okriljem Sveta Evrope, ki danes združuje 44 članic. Predstavniki držav članic se v CEMAT združujejo s ciljem, zagotoviti trajnostni prostorski razvoj evropske celine. Začetki CEMATA segajo v 60. leta, ko je parlamentarna skupščina Sveta Evrope opozorila na pomen regionalnega načrtovanja in maja leta 1968 predstavila danes že zgodovinsko poročilo "Regionalno planiranje: evropski problem". Aktivnosti CEMAT-a so se uradno začele leta 1970 v Bonnu, rezultati tega prvega srečanja pa so se odražali v sprejetih dokumentih, ki so leta usmerjali prostorske politike njenih članic. Na srečanju CEMAT-a v Hanovru je Slovenija prevzela predsedovanje CEMAT-u.

► Povzetek

Načrtovanje se je pojavilo kot posledica težko obvladljive kompleksnosti modernih družb. Potrebo po njem so ponavadi narekovale situacije, ki so človekovo bivanje naredile težavno, ko so stvari ušle iz rok. Rezultat so bile kaotične prostorske razmere. Da bi situacijo normalizirali oz. zopet vzpostavili nekakšen ekvilibrij, so se vzpostavili mehanizmi prostorske regulacije ali intervencije.

Z urbanističnim načrtovanjem in urbanističnimi koncepti se poskuša reševati urbanistične težave, ki so posledica razvoja družb. Začetek urbane načrtovalske dejavnosti se tako pojavi kot odgovor na specifične družbene in ekonomske težave, ki jih je sprožila industrijska revolucija. V zadnji četrtini 19. stoletja in v prvem desetletju 20. stoletja se pojavi urbanizem kot znanost, ki je način zavedanja in poskus reševanja takratnih urbanističnih težav. Tudi urbanistični koncepti iz konca 19. stoletja in prve polovice 20. stoletja, ki so močno vplivali na moderna mesta, so poskušali reševati urbanistična vprašanja svojega časa. To so bili predvsem »vrtno mesto« in »koncept soseske« ter najbolj posnemano »funkcionalistično mesto«, ki je vplivalo na preoblikovanje mest v območja za stanovanja, proizvodnjo, rekreacijo in promet. Ta delitev je sicer reševala nekaj težav, vendar pa je povzročila veliko novih. Monotone stanovanjske soseske, oddaljena industrijska območja, hrupne avtoceste, koncentracija delovnih mest in centralnih aktivnosti... vse to je pripeljalo do socialnih getov, zatranosti prometa in do funkcionalnega ter estetskega osiromašenja v sodobnih mestih. V šestdesetih letih prihaja tako v ospredje kritika urbanističnega načrtovanja, ki vključuje malone vsa načela, ki jih je postulirala Atenska listina. Zaradi naraščanja kompleksnosti družbenega življenja in mednivojskega ter medinstitucionalnega premeščanja družbene moči pa zaide sistem urejanja prostora na prehodu iz moderne v postmoderno družbo v legitimitetno krizo. Načrtovalski sistem ni zadovoljeval novih družbenih potreb postmoderne družbe. Postmoderno gibanje je poskušalo obnoviti tradicijo v urbanem dizajnu z obnavljanjem človeškega merila, urbane identitete in kontinuitete. Vendar kot pravi Šašek-Divjakova (1997), je to pogosto spremenilo samo zunanji videz modernističnih mest, namesto da bi oblikovalo nov koncept mesta v celoti, ki bi upošteval ekološko realnost. Po krizi načrtovanja je v zahodnih državah v devetdesetih letih zopet oživela podpora načrtovanju, ki naj bi v postmoderni zmedi preprečevalo in blažilo negativne posledice »svobodnega trga«. Reševanje današnje problematike mest se je usmerilo v kakovostno bivanje, ki je povezano s čiščenjem okolja in izboljšanjem medčloveške komunikacije. Principi urbanističnega načrtovanja dobijo novo podobo v Novi atenski listini (The New Charter of Athens 2003). Dokument se z

razliko od prejšnjega (Atenska listina) nanaša na prebivalce in uporabnike mest ter njihove potrebe v hitro spreminjajočem se svetu. Dokument promovira vizijo »povezanega mesta« (Connected city), ki ga je mogoče izoblikovati s pomočjo načrtovanja, ki temelji na interdisciplinarnem sodelovanju in vključevanju prebivalcev mest v procese odločanja.

3.3 Teorije in postopki načrtovanja

3.3.1 Teorije načrtovanja

Glede na zgodovinsko zaporedje in glede na logično zaporedje poteka klasifikacija teorij načrtovanja od teorije racionalnega načrtovanja, inkrementalistične teorije načrtovanja, teorije večnivojskega načrtovanja, teorije transaktivnega in radikalnega načrtovanja do teorije komunikativnega delovanja.

Teorije, ki temeljijo na idealu racionalnosti, so v načrtovanju najbolj pogoste. Ločimo dve glavni obliki racionalističnih teorij načrtovanja: enostavno racionalno načrtovanje, ki temelji na »racionalno deduktivnem idealu«, in racionalno celovito načrtovanje, ki racionalnost utemeljujejo na induktivizmu.

Enostavno racionalno načrtovanje je danes že v veliki meri preseženo. Zanj je značilno, da temelji na deduktivni izpeljavi konkretnega načrta iz niza začetnih premis in ciljev. Prav to pa predstavlja kritiko, ki problematizira dedukcijo načrta iz niza začetnih premis. Značilen primer, ki temelji na enostavno racionalnem modelu, so t. i. *blue print* urbanistični načrti.

Obdobje *blue print* načrtovanja sega od začetkov moderne planske dejavnosti pa vse do srede šestdesetih let prejšnjega stoletja. *Blue print* načrtovanje je utemeljil Person (Gantar, 1993: 113), in sicer kot celovito in hierarhično načrtovano ter izvajano proceduro, ki zajema jasno opredeljene cilje, ustrezne odločitve in ukaze, ki jih sprejme vrh institucionalne planske piramide, izvajanje pa je prepuščeno posameznim agencijam, ki jih vrh nadzoruje. Ta procedura je v veljavi vse dotlej, dokler končni cilj načrtovanja ni dosežen. Osnovna značilnost opredeljenega načrtovanja, ki so ga pozneje poimenovali sinoptično načrtovanje, je, da vsebuje celovito in natančno vnaprej izdelano »končno idealno stanje«. Posamezni načrtovalski ukrepi se morajo takšnemu načrtu popolnoma prilagajati, ne glede na spremenjene okoliščine, ki se utegnejo pojaviti v teku njegove realizacije. Za neko prostorsko

območje obstajajo tako določene ideje oz. cilji, kako naj bi ga izrabili. Naloga takšnega načrtovanja je, da »v načrtu "materializira" izhodiščne zamisli in cilje, ki se kažejo v konkretnem načinu pozidave, ureditve prometa, razporeditvi dejavnosti in podobnem« (Gantar, 1993: 233-234). Gantar (ibid.) vidi ključno pomanjklivost teh teorij v realizaciji oz. implementaciji načrta, ki upošteva le omejeno število trdih dejstev, ne problematizira pa samih ciljev in strokovnih parametrov in tudi ne ovir. Za *blue print* načrtovanje je tako značilno, da se njihovi načrti praviloma nikoli ne realizirajo v takšni obliki, kot so bili zastavljeni.

Racionalno celovito načrtovanje opredeljuje Banfield (Gantar; 1993: 235) kot »odločanje glede na potek delovanja«. Potek delovanja je sestavljen iz sekvenc dejanj oz. enot delovanja. Pri doseganju ciljev Banfield predlaga naslednje stopnje: analiza razmer, redukcija in razčlenitev ciljev, načrtovanje in potek delovanj, komparativno ovrednotenje posledic. Dejanja v sekvencah so v vzajemnem odnosu sredstev za dosego ciljev in plan je celovit tedaj, če se nanaša na vsa temeljna dejanja, s katerimi lahko dosežemo najbolj pomembne cilje (Meyerson & Banfield v Gantar; 1993: 235). Teorija racionalnega celovitega načrtovanja je zasnovana na tradiciji družbenega reformizma⁵. V ZDA načrtovanje v tradiciji družbenega reformizma izhaja iz obdobja med obema vojnama. V Evropi pa je ta tradicija povezana z zgodnjimi socialno demokraskimi koncepti. Takšna oblika načrtovanja se ohranja tudi po drugi svetovni vojni v socialističnih državah.

Faludi je na podobnih temeljih zasnoval teorijo načrtovanja, vendar je veliko bolj izdelana in se zgleduje po kibernetiki. Bistvo mu predstavlja racionalnost, ki je način delovanja, delovanje pa se nanaša na odločanje med različnimi strategijami. Faludi se nanaša na proceduralno oz. tehnično racionalnost. Ta teorija načrtovanja je bila v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja uporabljena pri sistemski teoriji urbanističnega načrtovanja.

Kritika racionalnemu celovitemu načrtovanju je bila usmerjena na vprašanje celovitosti načrtovanja in racionalnosti načrtovanja.

Koncept načrtovanja v majhnih korakih razvije Charles Lindblom, ki v nasprotju s teorijo racionalno celovitega načrtovanja predlaga metodo zaporednih in omejenih primerov. Pri tej

⁵ Friedmann poda štiri miselne tradicije v načrtovanju: načrtovanje v tradiciji družbene reforme, načrtovanje v tradiciji analize politik, načrtovanje v tradiciji družbenega učenja in načrtovanje v tradiciji družbene mobilizacije.

metodi izbor vrednostnih ciljev in empirična analiza željenega stanja nista ločeni, temveč se tesno prepletata. Tudi sredstva in cilji niso ločeni, zato analiza »sredstva-cilji« ni mogoča. Pri tem si Gantar zastavlja naslednje vprašanje: »Če ni ciljev, kako naj planer ve, ali je izbral pravilne odločitve ali ne?« (Gantar, 1993: 243) Načrtovanje, ki se ravna po postopku majhnih korakov in se opira na metodo zaporednega in omejenega primerjanja, ne potrebuje koherenten sistem ciljev in vrednot. Pozornost načrtovalcev je posvečena le tistim politikam, ki le malo odstopajo od *statusa quo*, pri čemer je upoštevano le majhno število posledic določene politike. Kriterij za pravilne odločitve in dobro politiko pa sta soglasje vseh prizadetih in sredstva za njeno izvajanje (ibid.; 244-245).

Kritiki te metode so v večini pristaši racionalno celovitega načrtovanja.

Teorija večnivojskega načrtovanja A. Etzionija je mešanica racionalističnega in inkrementalističnega pristopa. Glede opredelitve ciljev je bližje racionalno celovitemu načrtovanju, pri procesih odločanja in izvajanja politik pa se bolj opira na inkrementalizem. Pri večnivojskem načrtovanju je bistveno razlikovanje med temeljnimi in inkrementalnimi odločitvami. Do temeljnih odločitev se pride s preverjanjem vseh alternativ, ki jih odločevalec zazna kot cilje, ki si jih je zastavil, inkrementalne odločitve pa se sprejemajo v kontekstu, ki je že določen s temeljnimi odločitvami. Pri načrtovanju je potrebno upoštevati morfološke dejavnike, pri čemer so strukture, v katerih potekajo procesi odločanja in načrtovanja, pogosto pomembnejše kot jasno opredeljeni cilji in vrednote. Pri načrtovanju je potrebno upoštevati tudi okolje (morfološki dejavnik), kar omogoča, da je večnivojski pristop bolj fleksibilen.

Teorija transaktivnega načrtovanja predstavlja predhodnjo stopnjo radikalnega načrtovanja. Transaktivno načrtovanje pojmuje samo načrtovanje kot sredstvo za obsežne družbene transformacije, ki so »po eni strani rezultat takšnega načrtovanja, po drugi strani pa te spremembe šele ustvarijo razmere, v katerih lahko takšno načrtovanje učinkovito deluje« (Gantar, 1993; 252). Spremembe naj bi bile usmerjene k doseganju večje stopnje družbene enakosti. Naloga načrtovanja je torej spodbujanje inovativnih sprememb, zato ima takšno načrtovanje inovativni značaj. Friedmann si transaktivno delovanje zamišlja kot »dialoško življenje«, ki premešča komunikacijske bariere. Iz »dialoškega razmerja« med stranko in načrtovalcem Friedmann izpeljuje vzajemno učenje, ki mu predstavlja jedro teorije transaktivnega načrtovanja. Teorija transaktivnega načrtovanja je za urbanistične načrtovalce postala zanimiva v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja.

Radikalno načrtovanje, z razliko od transaktivnega, meri na temeljite, celo revolucionarne družbene spremembe. Po Friedmannu je radikalno načrtovanje usmerjeno v projekt emancipacije človeka pred družbenim zatiranjem. Klienti radikalnega načrtovanja so različne skupine in skupnosti, ki se že same mobilizirajo »od spodaj navzgor«. Friedmann v zvezi z znanjem, ki je potrebno za načrtovanje, poudarja tisto znanje, ki prihaja iz prakse same. Radikalno načrtovanje po njegovem mnenju zahteva transformativno teorijo, ki je »kombinacija substancialnih elementov, ki vsebujejo niz izhodišč in stališč o »naravi« družbenih razmerij ter proceduralnih elementov, ki nam povedo, kako naj postopamo pri spreminjanju družbe s pomočjo radikalnega načrtovanja« (Friedmann po Gantarju, 1993: 258). Da bi akterji radikalnega načrtovanja dosegli zaželjeni cilj, morajo upoštevati elemente naslednje strategije: selektivno »odklapljanje« vladajočih družbenih mehanizmov in opiranje na lastne sile, mišljenje brez meja, smisel, namen, praktično vizijo, medsebojno povezovanje, strateško delovanje in dialog ter vzajemno učenje. Gantar (1993: 262) vidi zasluge radikalnega načrtovanja v tem, da je v načrtovanje prineslo depriviligirane, marginalne, zaopstavljene kategorije, očita pa mu, da je »v imenu vsebine vrnilo razpravo o proceduralnih vidikih načrtovanja na sociološko vsekakor naivno stališče«. Med »blažje« oblike radikalnega načrtovanja sodijo predvsem različni koncepti *advokatskega načrtovanja*, ki je postalo ob koncu šestdesetih let popularno v ZDA. Ideja skupinske akcije v načrtovanju se je pričela v ZDA, nato se je hitro razširila v Britaniji, na kar je vplival pojav družbene deprivacije v mestnih središčih.

Teorija, ki obravnava načrtovanje kot komunikativno delovanje, je prežeta s Habermasovimi koncepti iz Teorije komunikativnega delovanja. Teorija uvaja pojem načrtovanja kot odzivno ustvarjajoče komunikativno delovanje, s katerim označuje vsa tista delovanja, ki temeljijo samo na kalkulaciji med sredstvi in cilji, ter med komunikativno delovanje, ki je usmerjeno v ustvarjanje odzivnosti pri soakterjih (ibid., 264). Načrtovanje naj ne bi funkcioniralo samo kot orodje za doseg ciljev, temveč tudi kot ustvarjanje pričakovanj. Bistvo te teorije je, da ne išče racionalnosti, ki bi pripeljala do ustrezne rešitve težave in realizacije cilja, pač pa naj bi načrtovalci z ustvarjanjem odzivnosti usposabljali akterje, ki so vpleteni v načrtovanje za takšne oblike medsebojnih komunikacij, ki bi v pogajalskih procesih pripeljale do rešitev, utemeljenih na soglasju.

Prenova načrtovanja v postmoderni dobi poteka v smeri uvajanja bolj odprtega načrtovanja, ki bo pritegnilo državljanke in državljanke. V urbanistično načrtovanje se tako uvede

soodločevalsko načrtovanje, ki predpostavlja usmerjanje načrtovalskih postopkov k iskanju soglasja vseh vpletenih udeležencev.

3.3.2 Postopki načrtovanja

Načrtovanje kot dejavnost ima lahko enega ali več ciljev, številne načrtovalske dejavnosti pa so že po svoji naravi skoraj neločljivo povezane z množtvom interesov oz. ciljev, ki jih morajo načrtovalci v čim večji meri upoštevati. Sodobna metodologija načrtovanja namenja veliko pozornost prvemu koraku procesa. P. Hall (Javornik, 1998: 35) navaja naslednje stopnje razvoja ciljev, ki se pojavljajo:

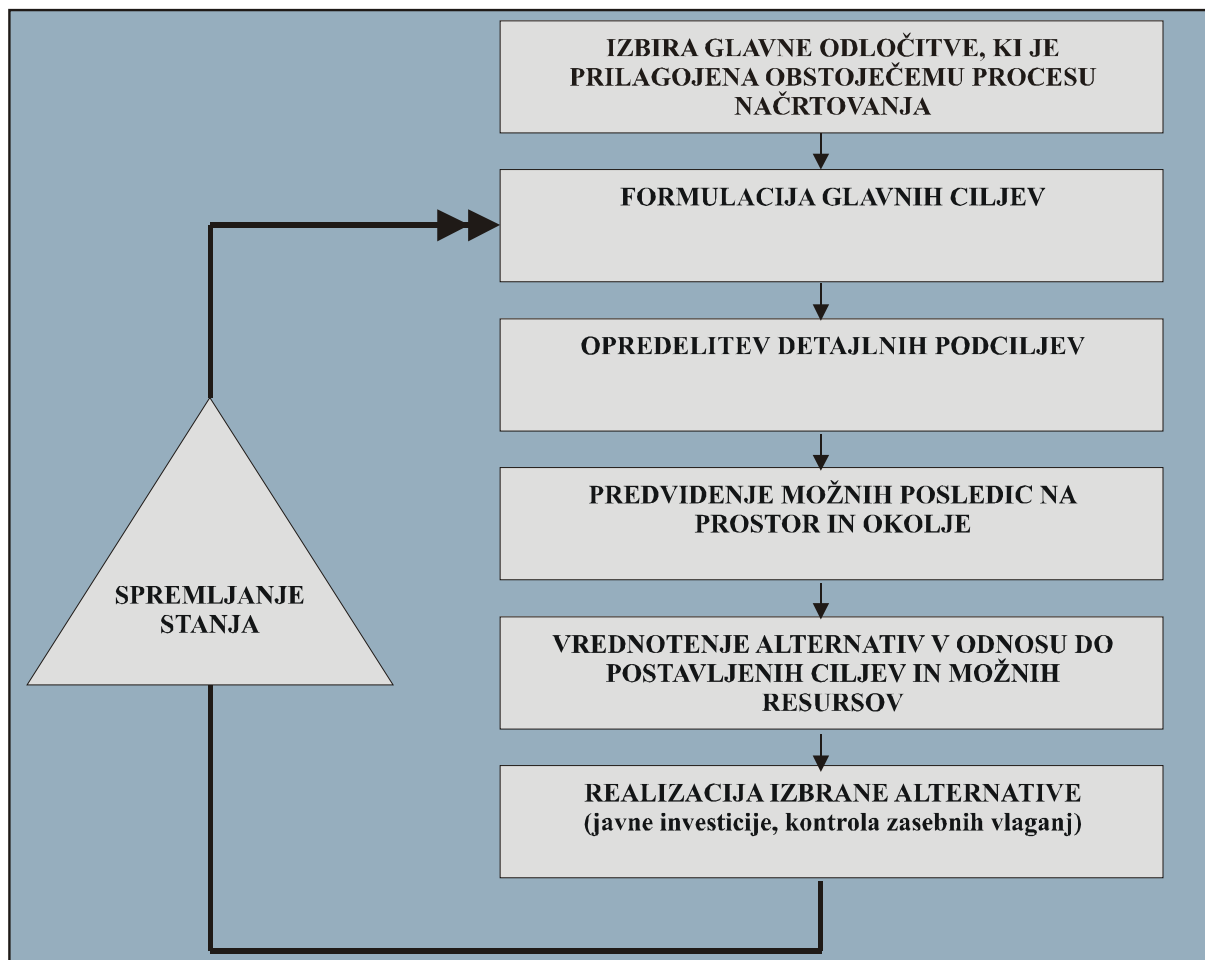
- v prvem koraku mora načrtovalec najprej formulirati cilje, ki jih želi doseči;
- drugi korak je razvrstitev ciljev glede na preference;
- tretji korak je ugotoviti (ne)kompatibilnost ciljev z vidika realizacije in možnih posledic za prostor in okolje.

Ključna točka, iz katere izpelje Hall teorijo načrtovanja, je, da morajo biti željeni cilji eksplicitno jasno določeni. Vendar je v načrtovanju potrebno odgovoriti tudi na vprašanja, ki so konceptualne in tehnične narave, in sicer, kdo naj vodi postopek oblikovanja načrta, kdo naj selekcionira vrednote, ki so najustreznejše za razvoj določene družbe... Odpiranje teh vprašanj pripelje na področje konfliktnosti interesov, »saj je toliko vrednoten sistemov, kolikor je različnih javnosti« (Javornik, 1998: 35). Hall v svoji teoriji ne poda metode za uspešno usklajevanje interesov in vrednot posameznih skupin. Hall izpostavi dve ključni vprašanji, na kateri si mora prostorski načrtovalec odgovoriti pred začetkom prostorskega modela: 1) katere aspekte urbanega sistema želi modelirati in 2) kateri relevantni modeli so na voljo (Hall po Javornik, 1998: 35). Javornikova (1998: 36) vidi pomanjkljivost njegovega modela zlasti v izhodiščni fazi, v kateri načrtovalec že v prvem koraku določi cilje, ki jih želi doseči, ne da bi pred tem ocenil dano stanje, vendar je po njenem mnenju racionalno odločanje o prioriteth ciljih mogoče le na osnovi študije trenutnega stanja v prostoru.

Za primerjavo vzemimo štiri avtorje, ki so se procesa načrtovanja lotili sistematično. Ti avtorji so: Brain McLoughlin, George Chadwick, Alan Wilson in Andreas Faludi.

McLoughlinov model, ki zajema šest korakov, je najpreprostejši. V njem so prisotne le osnovne ravni, ki si sledijo v logičnem zaporedju procesa načrtovanja. Ta preprostost

omogoča precejšnjo transparentnost in navezovanje posameznih podkorakov v vsaki fazi načrtovanja.

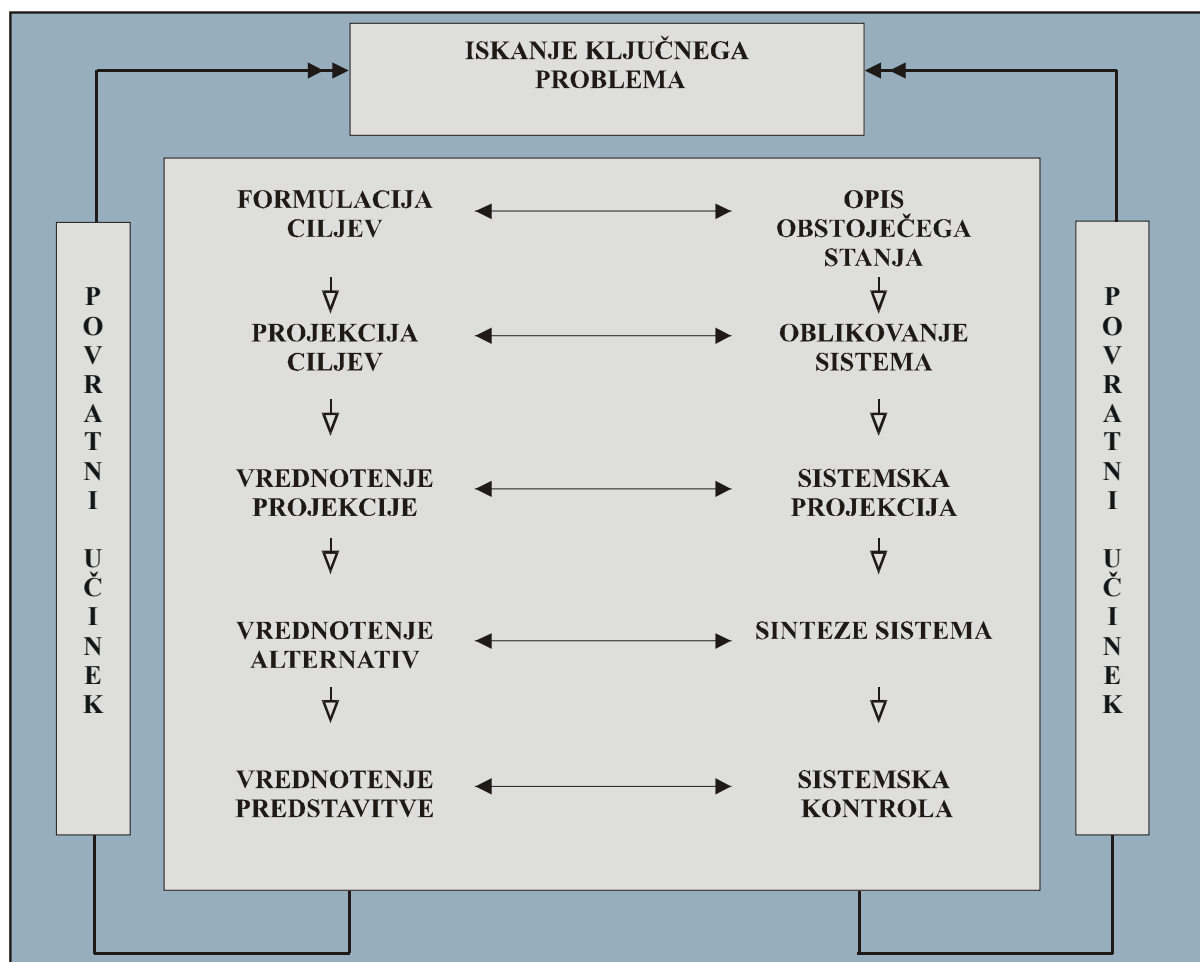

Shema: 1.1: McLoughlinov model⁶ procesa načrtovanja v šestih korakih

V prvem koraku naj načrtovalec po njegovem modelu izbere glavno odločitev na osnovi danega procesa načrtovanja. V drugem koraku se opredelijo glavni cilji, v naslednjem pa detajlne pozicije. V četrtem koraku mora načrtovalec predvideti možne posledice, ki jih bodo imeli cilji na prostor in okolje. Peti in šesti korak zajemata vrednotenje različnih alternativ v odnosu do postavljenih ciljev in možnih resursov ter realizacije izbrane alternative, ki se je pokazala kot najustreznejša. Ta sicer preprost model načrtovanja zajema vse ključne korake načrtovalskega procesa, prav tako pa vsebuje mehanizme spremljanja stanja do zastavljenih ciljev.

⁶ McLoughlin v Hall, 2002

Avtor Chadwick izhaja iz predpostavke, da je proces načrtovanja bistveno kompleksnejši skupek posameznih segmentov, kot jih je predstavil McLoughlin. Chadwick potegne jasno distinkcijo med opazovanjem sistema pod stalno kontrolo na eni strani in načrtovalčevo dejavnostjo in testiranjem kazalcev oz. meril na drugi strani.

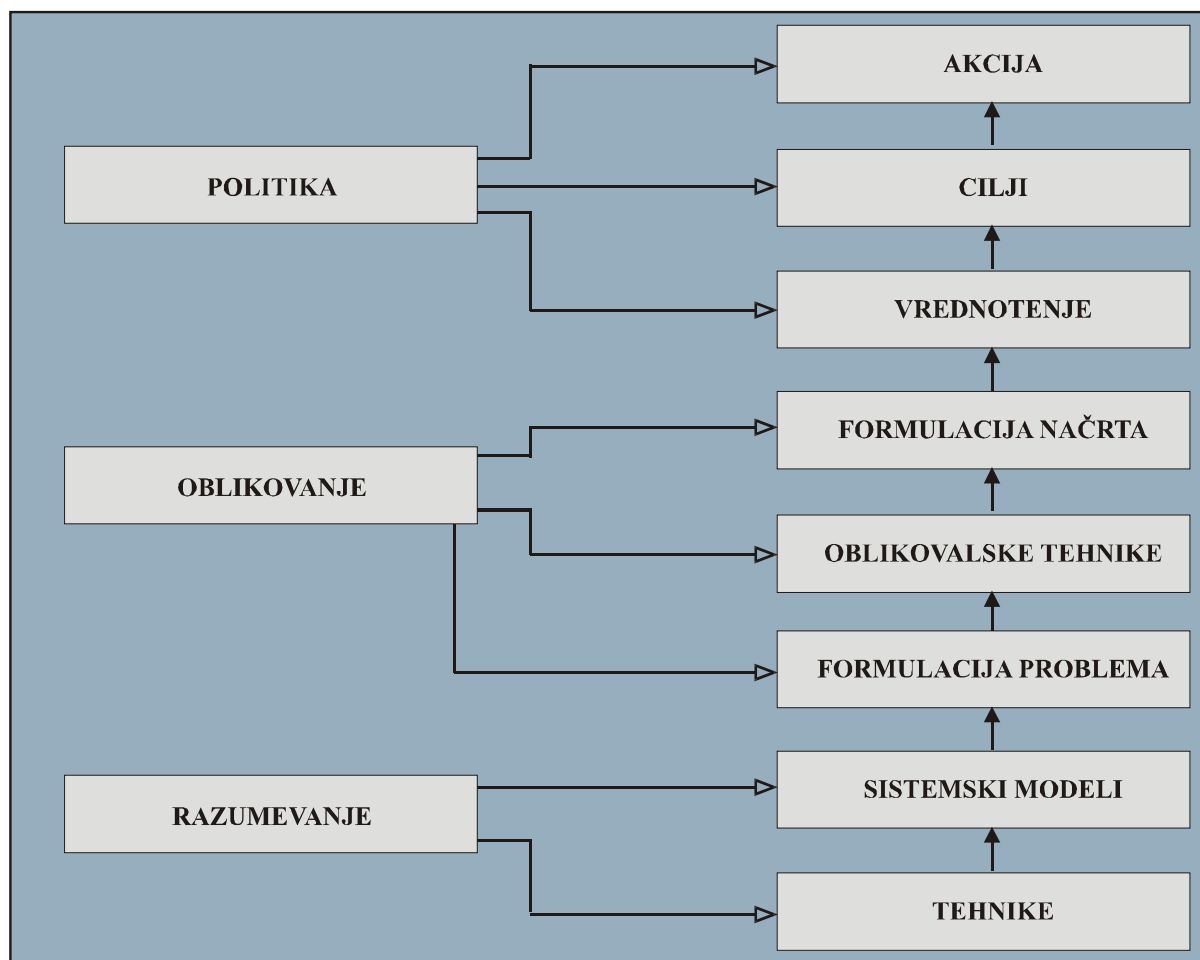

Shema 2.2: Chadwickov model⁷ procesa načrtovanja

Chadwick je svoj proces načrtovanja oblikoval bolj kompleksno od McLoughlina. Načrtovanje je razdelil na dva sklopa, ki sta med seboj v neprestani interakciji, tako horizontalno kot tudi vertikalno. Oba sklopa spremlja obvezni povratni učinek, ki ima stičišče v iskanju ključnega problema. Formulacija ciljev se veže na opis oz. razčlenitev danega stanja, saj brez slednjega ni mogoče kakovostno določiti ciljev. Projekcija ciljev je povezana z oblikovanjem sistema, vrednotenje projekcije pa s sistemsko projekcijo. Vrednotenje alternativ in predstavitev je povezano s sistemsko kontrolo.

⁷ Chadwick v Hall, 2002

Wilson se je lotil modela z vertikalnimi ravnmi ter s podrobnejšo razdelavo v osmih korakih. Konstantna interakcija poteka med vsemi osmimi koraki, diagram se bere od spodaj navzgor:

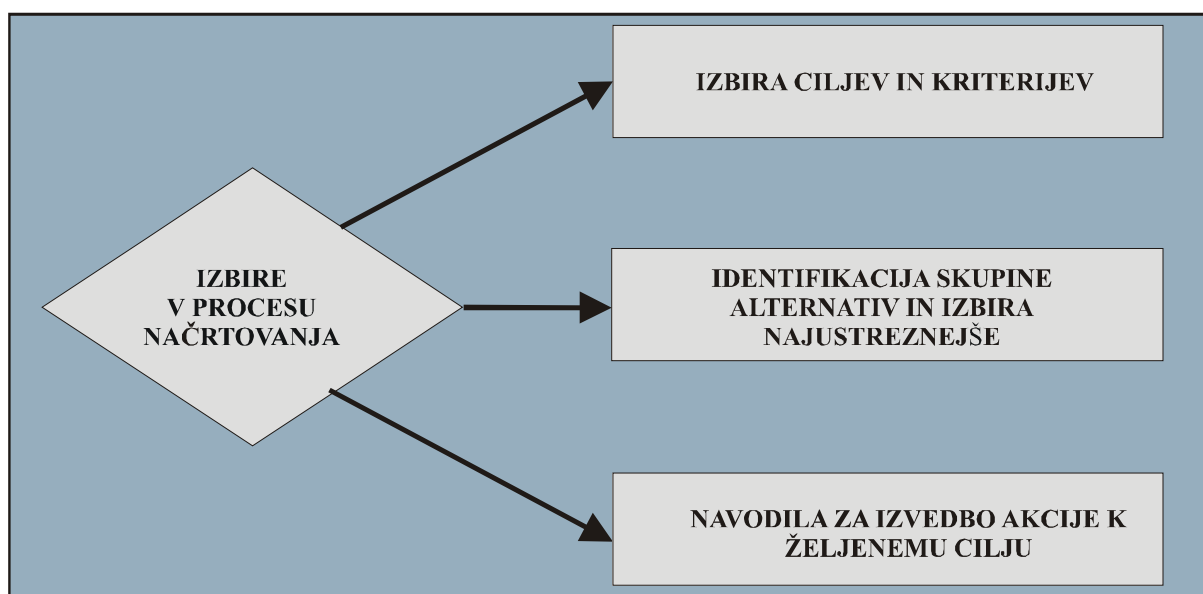
Shema 2.3: Wilsonov model⁸ procesa načrtovanja

Wilsonov prispevek je teoretsko še bolj zapleten, nanaša pa se na model Chadwicka. Svojo shemo je Wilson zastavil v vertikalnih ravneh brez delitve procesa načrtovanja na dve strani. Prvi sklop od spodaj, ki ga avtor poimenuje »razumevanje«, ustreza desnemu delu Chadwickove sheme, v kateri so izbrana delovna orodja, ki služijo za razčlenitev sistema pod stalnim nadzorom. Osrednji Wilsonov sklop »oblikovanje« ustreza drugemu segmentu desnega dela Chadwickove sheme, v katerem gre za uporabo izbranih tehnik in problemov, ki jih načrtovalec predvidi za analizo ter za sintetiziranje alternativ, ki so smiselne za model načrtovanja. Zgornji del, t. i. »politika«, ki ustreza levi polovici Chadwickovega diagrama (Hall, 2002: 213), je namenjen načrtovalčevi akciji za regulacijo in kontrolo nad sistemom.

⁸ Wilson v Hall, 2002

Vsi trije predstavljeni modeli pomagajo pri dojemanju procesa načrtovanja prav zato, ker s svojo izhodiščno preprosto shemo izpostavljajo za načrtovanje neizbežne segmente (Javornik; 1998: 39).

Faludi izhaja iz predpostavke, da je načrtovanje proces, v katerem se določajo ustrezna ravnanja za prihodnost, upoštevajoč možne posledice, ki nastopijo, ko se odločimo za eno od alternativ (Faludi v Javornik, 1998: 39). Avtor diferencira izbire, ki konstituira proces načrtovanja, na tri ravni: 1) izbira ciljev in kriterijev; 2) identifikacija skupine alternativ in izbira najustreznejše; 3) navodila za izvedbo akcije k željenemu cilju.

Shema 2.4: Faludijev model izbir v procesu načrtovanja

Faludi izpostavlja, da mora biti teorija načrtovanja usmerjena predvsem k vprašanjem izvrševanja oz. izvajanja ciljev, ključni koraki v načrtovanju pa naj bodo zreducirani iz večjega števila na nekaj najbolj ustreznih alternativ. Njegova teorija po mnenju Javornikove (1998: 40) nedvomno in eksplicitno izpostavlja vprašanje izbire najustreznejše alternative, ki za družbo ni le prvobitnega pomena, temveč je tudi z vidika predvidenih posledic za prostor in okolje najmanj obremenjujoča in škodljiva.

Predstavljeni modeli procesa načrtovanja so med seboj enaki v korakih formulacije ciljev in vrednotenju alternativ. Pri urbanističnem načrtovanju pa so pomembne tudi vloge samega postopka načrtovanja in planskega orodja oz. način načrtovanja. Za celoten postopek je pomembna prva faza, ki je povezana z ustreznimi ocenami posameznih strok. Prostorski ali

urbanistični načrt je oblikovan tako, da so njegove odločitve transparentne in enoznačne ter da so uresničljive. Prav zato igra množstvo različnih akterjev, med katere sodi tudi širša javnost, pomembno vlogo pri upoštevanju različnih interesov.

4. URBANISTIČNO NAČRTOVANJE V VELENJU

4.1 Zgodovinski oris urbanističnega načrtovanja v Velenju

Prvi urbanistični načrt Šaleške doline - sektor Velenje, je bil narejen šele leta 1948. Vzrok za tako pozen načrt najdemo v tem, da sta se prava industrializacija in urbanizacija v Sloveniji začeli šele potem, ko je »revolucija porušila njuno polkolonialno kontinuiteto« (Tepina, 1996: 57). Tako je Velenje 19. stoletje, čas velikih družbenih sprememb, zemljiške odveze, zametkov industrializacije itd., dočakalo kot izrazito skromno naselje, s skromnim trgom. Kljub temu, da je v letih 1870-1930 razvoj rudnika, usnjarske industrije, obrti in lesne trgovine sprožil deagrarizacijo in hitrejše naraščanje prebivalstva v Šaleški dolini, Velenje do prve vojne ni preseglo okvirja stare naselbine in je ostalo vse do druge svetovne vojne majhen trg.

Takoj po drugi svetovni vojni so se slovenski urbanisti vključili v obnovo dežele. Zanos v teh letih je bil usmerjen v čiščenje ruševin, najnujnejšo obnovo zgradb, cest, železnic in komunalnih naprav. Nov slovenski urbanizem pa se je porajal že med vojno na osvobojenih tleh, saj je bil prvi urbanistični načrt izdelan že jeseni za bombardirani Dragatuš v Beli krajini. Velenje med drugo svetovno vojno ni utrpelo večje gmotne škode na stanovanjskih in gospodarskih objektih, saj razen bombardiranja premogovnika tu ni bilo spopadov, ki bi povzročili večjo gmotno škodo. Prvi petletni povojni načrti v Sloveniji so bili metodološko zelo enostavni, in kot pravi Tepina (1996: 86), so zadovoljevali po logiki »bolje kakršen koli načrt kot brez njega.« Oktobra, leta 1946, je tako velenjski Krajevni ljudski odbor sprejel petletni načrt razvoja Velenja, v katerem so nameravali zgraditi novo šolo, vodovod v Velenju in Stari vasi, kanalizacijo v trgu Velenje, prosvetni dom, sprejeli so regulacijski načrt in petletni načrt za popravila krajevnih cest in mostov.

Zaradi elektrifikacije, ki je bila temelj industrializacije in gospodarske neodvisnosti države, je bilo potrebno povečati pridobivanje zmogljivosti premogovnika. Ker so za to potrebovali

dodatne delavce, je bilo nujno, da so zanje zgradili dodatno število stanovanj. V obdobju 1945-1948 se je v Velenju priselilo 362 prebivalcev. Po popisu iz leta 1953 se je število prebivalcev v velenjskem okolišu podvojilo.

Premog je postal najpomembnejši urbanistični dejavnik, velenjski premogovnik pa postane nosilec razvoja Šaleške doline. Leta 1948 je Projektivni zavod iz Ljubljane upravi premogovnika poslal v uporabo urbanistični načrt Šaleške doline – sektor Velenje. Arhitekt Vilijem Strmecki je na Projektivnemu zavodu v Ljubljani izoblikoval »Novo Velenje«, pri čemer se je zgledoval po Le Corbusierjevem »mestu, ki žarči«. Njegova vizija o kolektivističnem mestu se je razblinila z gradnjo enodružinskih hiš sredi parcel. Locirali so jih blizu elektrarne in rudnika in razporedili po načelih vrtnega mesta. Ker so bila vsa sredstva v prvi petletki usmerjena v obnovo in razvoj industrije, pri čemer se je pri lociranju industrije porajala ideja o decentralizaciji urbanih središč kot teza, nasprotna nekontrolirani rasti kapitalističnih velemest, denarja za gradnjo stanovanj skoraj ni bilo. V Velenju so kljub veliki gospodarski moči ostajala le skromna naložbena sredstva in grozilo je, da bo namesto modernega mesta v parku mest postalo spalna rudarska kolonija.

Pogačnik (1983) slovenski urbanizem v petdesetih letih obravnava kot prehodno obdobje, kajti trendi in inercije dotedanjega načina graditve so se nadaljevali. Gradilo se je po ustaljenih šablonah ekonomičnosti in funkcionalizma. Sicer so se porajale napredne zamisli, vendar so ostajale znotraj kabinetov, birojev, seminarjev. Sredi petdesetih let smo dobili prvo, sicer še nepopolno in začasno zakonodajo s področij urejanja prostora⁹. Leta 1952 pride do nove administrativno-upravne razdelitve in tako dobi Velenje status mestne občine.

V tem obdobju dobi Velenje nov urbanistični načrt. Rudnik lignita¹⁰ in Narodni odbor občine Velenje sta pri Slovenijaprojektu naročila nov urbanistični načrt Velenja (arh. Janez Treznar, 1957). Program funkcij mesta ostaja skoraj enak, razliko v oblikovanju pa je narekovala »teorija coninga«. V grobem so mesto razporedili na stanovanjski del ter na mestno središče. Gradilo se je moderno mesto po načrtih različnih arhitektov. Arhitekt Poles (1999: 456) njihovo delo označi kot »čitljiv, enovit in razumno oblikovan prostor, "mesto v parku", ki še

⁹ Uvede se Zakon o urejanju zemljišč v gradbene namene z obvezno določitvijo gradbenih okolišev, Zakon o nacionalizaciji najemniških zgradb in mestnih zemljišč ter Zakon o urbanističnih projektih.

¹⁰ Takratni direktor rudnika, Nestl Žgank, je načrtoval jasno vizijo razvoja rudnika in novega mesta in animiral množice za izgradnjo: "časi 'od zunaj diriganje gradnje', ko je bilo za rudarja dobro kasarniško stanovanje s svinjakom in kurnikom ter škaf vode namesto kopalnice, so minili." (Poles; 1999: 449)

zdaleč ni bilo dokončano, a je s kakovostnimi stavbami in dosledno urbanistično zasnovo vzhodnemu delu doline dalo mestno identiteto.«

Od leta 1960 do leta 1966 se v jugoslovanskem prostoru pričinja četrta razvojna etapa prostorskega načrtovanja (Piha, 1986)¹¹. V tem obdobju prostorsko načrtovanje doživlja največji domet v svojem razvoju, preraste okvire strokovnosti in postane družbena aktivnost. Pojavijo se težnje, da naj urbanistično načrtovanje postane del družbenega načrtovanja. V diskusiji na izredni konferenci SZDLS, Okraja Ljubljana, se leta 1963 tako izpostavi, da mora urbanistično načrtovanje postati sestavni del družbenega načrtovanja, saj raste iz ekonomike in družbenih ciljev ter ga je potrebno razvijati zaradi človeka in zaradi smotrov, h katerim stremi družba kot celota (Mušič, 1980: 46). Te težnje se nato uresničijo v naslednjem desetletju.

V tem obdobju dobimo republiške urbanistične zakone. Z Zakonom o urbanističnem načrtovanju iz leta 1967¹² se uveljavijo interdisciplinarni timi: poleg arhitektov in geodetov so bili v njih tudi ekonomisti in sociologi. Opravljena je prva dvoletna raziskava s področja urbane sociologije, ki je bila opravljena v zvezi s pedagoškim delom pri predmetu sociologija lokalnih skupnosti na Filozofski fakulteti in kot del programa raziskovanja lokalnih skupnosti na Inštitutu za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani. Izsledki dvoletnega raziskovalnega dela večje skupine sodelujočih so bili predstavljeni v delu »Ljudje v novem mestu – Velenje 1965«. Raziskava (Mlinar & Kavčič, 1965) se je osredotočila na vprašanja, kako način bivanja (tip stanovanjske zgradbe) in čas bivanja v kraju (po poselitvi) vpliva na družbeno angažiranost prebivalcev, na prijateljske, sosedске in sorodstvene stike med njimi, na njihovo informiranost o ožjem in širšem okolju ter na njihova stališča (ne-zadovoljstvo s krajem, navezanost na kraj itd.). Ob tem je bilo proučenih še mnogo drugih vprašanj, ki so pomembna za urbanistično načrtovanje in nasploh za razumevanje in usmerjanje razvoja mesta. Raziskava je razkrila značilno sociološko vsebino v stičišču prostorsko-fizične in

¹¹ Piha (1986; 72) razvoj prostorskega načrtovanja v bivši Jugoslaviji obravnava kot revolucionarni tok, ki gre skozi šest razvojnih etap. Prvo razvojno etapo prostorskega načrtovanja uvrsti med obe svetovni vojni. Druga etapa razvoja prostorskega načrtovanja se prične s koncem druge svetovne vojne in se zaključi leta 1949. Piha začetek tretje etape razvoja prostorskega načrtovanja povezuje z uvedbo Osnovnega predpisa o generalnem urbanističnem načrtu 1949. leta in velja vse do leta 1960, ko prične bivša republika uvajati urbanistične zakone. Četrta etapa razvoja prostorskega načrtovanja se prične leta 1960 z uvedbo republiških urbanističnih zakonov in se zaključi leta 1966. Od leta 1965 pa do 1974. leta traja peta etapa razvoja prostorskega načrtovanja. Z uvedbo Ustave SFRJ, republik in pokrajin 1974. leta se prične šesta etapa razvoja prostorskega načrtovanja. Nova ustava reafirmira načrtovanje, posebno dolgoročno načrtovanje na vseh ravneh.

¹² Prelomnico v razvoju zakonodaje sta leta 1967 pomenila Zakona o urbanističnem in regionalnem načrtovanju. Ta pravni temelj je obravnaval vse naše urbanistično dogajanje z nekaj kasnejšimi dopolnitvami kar petnajst let. Zakon iz leta 1967 je dal temelj in vzpodbudo za izdelavo urbanističnih načrtov in v kakšnih petih letih so bili dokumenti izdelani za večino mest po vsej Sloveniji.

družbene strukture mesta in s tem ponudila nove kriterije za prostorsko organizacijo mesta in ožjega bivalnega okolja. Med splošne ugotovitve sodi ta, da se z uveljavljanjem človekove osebnosti povečuje disperzija stikov v fizičnem prostoru in selektivnost druženja v družbenem prostoru mesta. Eden izmed ciljev te raziskave je bil, da se podajo sociološko relevantne osnove za urbanistično načrtovanje (osnove za nadaljnjo graditev stanovanj, stanovanjskih stavb, sosesk in mesta kot celote).

Kljub novemu zakonu, ki po eni strani vzpodbudi izdelavo urbanističnih načrtov, po drugi strani pa narekuje interdisciplinarno delo, je urbanistično načrtovanje oz. načrtovanje mest, kakor navaja Pogačnik (1983: 159), suhoparno, analitično in normativno-tehnično opravilo, spremljano z eksaktno, tehnicistično grafiko, s pravnimi formulacijami, tabelami in grafikoni, vendar pogosto brez prave humanistično-umetniške vsebine.

Prostorsko in urbanistično načrtovanje se je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja vgradilo v sistem celovitega družbenega načrtovanja. Načrtovanje prostorskega razvoja je šlo v smeri celostnega, vseobsežnega družbenega načrtovanja in podružbljanja načrtovanja. Zavod SRS za družbeno načrtovanje – področje prostorskega načrtovanja, je pripravil natančno analitsko metodologijo za enotno pripravo prostorskih načrtov po občinah in republiki. Kljub raznim kritičnim pripombam glede nove metodologije so bili prvi poskusi v smeri te nove metodologije dvignjeni na sam svetovni vrh demokratičnega, samoupravnega in na participaciji temelječega urejanja prostora. Po takratnem mnenju Kardelja (Mlinar, 1983:26) prav »upoštevanje pluralizma samoupravnih interesov tudi v urbanističnem in prostorskem načrtovanju povečuje možnost vsakega občana, da deluje kot samostojen subjekt in ne le kot pripadnik grobo določenih kategorij in posredniških mehanizmov.«

Z vgradnjo urbanističnega načrtovanja v sistem celovitega družbenega načrtovanja postane urbanistično načrtovanje le kot spremljajoč sektor, ne pa kot integralna razvojna komponenta.

Na ravni urbanistične organizacije naselitve je takrat dokončno prevladala stanovanjska soseska. V urbanističnem načrtovanju Velenja se tako uveljavlja ideja soseske in se realizira v oblikovanju več sosesk (soseska Gorica, soseska Šalek-Gorica, Kardeljev trg, Stantetova ploščad, Šalek II in III). Pri oblikovanju soseske¹³ prevladuje načelo kvantitete nad kvaliteto, cenenost nad funkcionalnostjo in estetiko.

¹³ Prebivalstvo se je v tem obdobju podvojilo, povečalo se je za 31,1 % in ob popisu prebivalstva leta 1981 je v občini Velenje prebivalo 38.041 oseb (Kljajič, 1999).

Leta 1986 se v Velenju izdela dolgoročni družbeni načrt občine za obdobje 1986-2000, v katerem so prostorske sestavine le eden od delov dolgoročnega načrta. Pri izdelavi družbenega načrta občine Velenje za obdobje 1986-2000 so bili upoštevani rezultati raziskovalne naloge »Projekt Velenje 2000«, v okviru katerega so bile poleg ekonomskih in prostorskih študij izdelane tudi sociološke študije.

► Stopnje v razvoju mesta

Prvo stopnjo v razvoju mesta, imenovano *urbanizacija*, obsega v eni potezi zgrajeno stanovanjsko naselbino in mestno središče po drugi svetovni vojni. Z načrtovanjem Velenja se je arhitektura »dotaknila renesančnega fenomena- iskanja in gradnje "idealnega mesta idealnega družbenega reda" po načelih sodobne kompozicije.« (Poles, 1999: 440)

Kriza v rudarstvu med letom 1966 in 1970 povzroči negotovo situacijo, ki zaustavi kolektivno gradnjo stanovanj. Razmahne se zasebna gradnja družinskih hiš. Kriza v rudarstvu je s poplavo enodružinske gradnje sprožila tvorbo predmestij, kar označuje novo stopnjo v razvoju – *suburbanizacijo*. Prvotna zasnova mesta se je razkrajala, kolektivizem se nadomešča z individualizmom. Razvoj mesta kot družbenega fenomena spremlja megalomanizem (izkop rekordnih 5 milijonov ton premoga letno), ekološka kriza (onesnažena Paka, mrtva jezera, degradirana ugrezninska območja), »krašenje« mesta z ideološkimi spomeniki, vdor subkulture (kulturni dom popisan z grafiti), dehumanizirano okolje sosek... Posledice so sindromi *dezurbanizacije* – beg iz mesta, gradnja zaselkov, ki nimajo več predmetnega značaja, ampak iščejo stik z naravo, vnašanje podeželskih elementov v mestni prostor (ruralizacija mesta).

Okoli leta 1990 se zaznamuje nova stopnja v razvoju – *reurbanizacija*, ki vrača pomen zorečemu mestnemu prostoru. Vendar je »beg« prebivalcev iz mesta še vedno prisoten. Pojav lahko zaznamo v velikem številu nelegalnih gradenj, ki se pojavijo v okoliških krajih.

4.2 Preoblikovanje urbanističnega načrtovanja v Velenju

4.2.1 Preoblikovanje postopkov urbanističnega načrtovanja in njihova realizacija

4.2.1.1 Normativna ureditev sistema urbanističnega načrtovanja v obdobju od 1984 do 1990

Z letom 1984 smo v Sloveniji dobili za prostorsko načrtovanje pomembna zakona. Zakon o urejanju prostora (Ur.l. SRS, št.18-930/1984) je vsebinsko in procesno normativno urejal prostorsko načrtovanje. Urejal je tudi dolgoročne (in srednjeročne) planske dokumente na ravni republike in na ravni občin. Zakon o urejanju naselij in drugih posegov v prostor (Ur.l. SRS, št.18-931/1984) pa je urejal urbanistično načrtovanje ter izvedbeno načrtovanje v mestih in na podeželju. Dobili smo tudi družbeni prostorski načrt države za obdobje 1986-2000 in srednjeročni načrt za obdobje 1986-1990. Oba dokumenta sta bila zamišljena kot temeljna razvojna dokumenta z aplikacijo v prostoru in drugih dejavnostih republike in občine.

Zgoraj omenjena zakona sta bila sprejeta v obdobju sistema celovitega družbenega načrtovanja. Sistem družbenega načrtovanja so sestavljale ekonomska, sociološka in prostorska sestavina. V skladu z zakonom o sistemu družbenega načrtovanja in o družbenem načrtu SR Slovenije je bilo načrtovanje v prostoru skupaj z ekonomskim in socialnim načrtovanjem del procesa družbenega načrtovanja in je potekalo sočasno in v soodvisnosti z načrtovanjem ekonomskih, socialnih in drugih sestavin družbenega razvoja. Tako so bile prostorske sestavine le eden od delov dolgoročnega in srednjeročnega načrta SR Slovenije oziroma občin. Zakon o urejanju prostora (Ur.l. SRS, št.18-930/1984) je izhajal iz predpostavke, da je »prostor celota, ki se ne da neodvisno načrtovati po njegovih posameznih delih«. Izhajal pa je tudi iz predpostavke o socialistični samoupravni družbeni ureditvi, po kateri odločitve »samoupravne države« izvajajo občine kot »temeljne samoupravne enote«. Zato postavlja zakon sistem planskih aktov, ki jih diferencira horizontalno v odvisnosti od časovne komponente (na dolgoročne in srednjeročne), vertikalno pa na republiške (to je državne in občinske) ter na posebne družbenopolitične skupnosti znotraj je občinskih.

Družbeni plan občine Velenje je bil pripravljen na osnovi Zakona o družbenem planu Slovenije, 5. in 29. člena Zakona o urejanju prostora, Zakona o sistemu družbenega načrtovanja in o družbenem planu Jugoslavije in na osnovi Odloka o pripravi in sprejetju družbenega plana občine Velenje za obdobje 1986-2000. Prostorske sestavine in usmeritev

prostorskega razvoja za občino Velenje so bile tako eden od delov družbenega načrta občine Velenje. Urbanistično načrtovanje pa je moralo biti, kot je določal Zakon o urejanju naselij in drugih posegov v prostor (Ur.l. SRS, št.18-931/1984), v skladu z usmeritvami družbenega načrta. Prav tako pa je moralo biti urbanistično načrtovanje v skladu z rešitvami, ki jih je določal srednjeročni družbeni načrt družbene in politične skupnosti.

Z zakonom o urejanju prostora je bilo določeno, da je potrebno za odločitve pri urejanju prostora in za načrtovanje v prostoru upoštevati strokovne podlage¹⁴, s katerimi se prikažejo možne alternative oziroma variantne rešitve z ocenami ekonomskih, ekoloških in drugih posledic (ZUP: členi 23-26).

Pri izdelavi Družbenega plana občine Velenje za obdobje 1986-2000 so bili tako upoštevani rezultati raziskovalne naloge »Projekt Velenje 2000«. Uresničevanje Projekta »Velenje 2000« je izhajal iz naraščanja zavesti o soodvisnosti družbenih in gospodarskih dogajanj ter njihovem učinkovanju in iz razvijanja družbene zavesti po takem usmerjanju in oblikovanju teh dogajanj, da bodo »v delnem v korist človeku in v splošnem v korist družbi sedaj in v prihodnje« (Pleše, 1984: 1). V okviru Projekta »Velenje 2000« so bile izdelane ekonomske, sociološke in prostorske študije. V okviru ekonomskih študij sta bili izdelani dve raziskavi: Smeri bodočega gospodarskega razvoja v občini Velenje in Razvoj drobnega gospodarstva v občini Velenje do leta 2000. V okviru prostorskih študij je bila izdelana naloga Prostorski dejavniki bodočega družbeno-gospodarskega razvoja občine Velenje ter Analiza in demografska projekcija občine Velenje do leta 2000. Naloga Prostorski dejavniki bodočega družbeno-gospodarskega razvoja občine Velenje (Sajko, 1984) obsega rezultate raziskovalnih in planerskih nalog v letih od 1979-1984, ki so zadevale področja prostorskega načrtovanja. V nalogi so podani čim širši pogledi na urbanizacijo velenjske občine. Naloga tudi opozarja na probleme nadaljnjega razvoja občine. V okviru socioloških študij so bile izdelane Sociološke osnove dolgoročnega predvidevanja in načrtovanja razvoja občine Velenje. Raziskave so se osredotočile na sociološke probleme družbeno-teritorialnega (urbanističnega) razvoja in načrtovanja (Gantar, 1984) in na dolgoročne tendence spreminjanja delovnih in bivalnih razmer v občini Velenje (Kos, 1984). Na osnovi teh raziskav so bile podane glavne ugotovitve in predlogi za prostorski razvoj občine Velenje (Mlinar, 1984).

Načrtovanje družbenega načrta in s tem tudi sama izdelava družbenega načrta naj bi temeljila na interdisciplinarnem sodelovanju. Usmeritve urbanističnega načrtovanja, ki so bile zajete

¹⁴ Pod strokovnimi podlagami so razumljene analize možnosti družbenega razvoja ter druge raziskave, študije in projekti o naravnih lastnostih prostora ter o razvojnih možnostih v prostoru.

znotraj usmeritev prostorskega razvoja, so bile tako osnovane po socioloških in drugih raziskovalnih rezultatih. Vendar ne moremo reči, da so bile usmeritve urbanističnega načrtovanja rezultat interdisciplinarnega dela, kajti zgoraj omenjene raziskave so potekale ločeno, med njimi ni prišlo do nobenega sodelovanja. Izdelava usmeritev urbanističnega načrtovanja je bila tako rezultat integracije rezultatov posameznih raziskav, ne pa rezultat interdisciplinarnega dela.

Usmerjanje načrtovanja v prostoru in s tem tudi urbanistično načrtovanje je bilo odvisno tudi od ekoloških pogojev in varstva okolja ter zahteve po varstvu dobrin splošnega pomena. Že jugoslovanska ustava iz leta 1974 in ustave republik in pokrajin so sprejele ogrožanje naravnih virov in vrednot življenjskega okolja v razvojno politiko in v družbene ter ekonomske odnose. Tepina (1996: 89) izpostavi dva neposredna razloga, ki sta vplivala na to: prvi razlog je v samemu pojavu, drugi razlog pa so opozorila mednarodne konference – posebno prve konference OZN o človekovem okolju v Stockholmu leta 1972 – in takratne jugoslovanske znanstvene in kulturne javnosti. Zakon o urejanju prostora iz leta 1984 je prav tako določal pogoje za varovanje in smotrno rabo dobrin splošnega pomena (ZUP: členi 6-13). Globalni okviri in dejavniki ekološkega razvoja so bili podani v Družbenem planu Velenja za obdobje 1986-2000, cilji in naloge v zvezi z urejanjem in varovanjem okolja pa so bili določeni v srednjeročnem družbenem planu občine Velenje za obdobje 1986-1990. S tem so v načrtovanje vpeljeni okoljevarstveni vidiki, na osnovi katerih se poskuša izboljšati kakovost življenja. Ena od komponent urbanističnega načrtovanja je bila tako težnja po izboljšanju urbane kvalitete. Kljub priznanju in hkratnemu napredovanju teorije o razmerjih med naravo in družbo je ustavni sistem obravnaval varstvo naravnih virov in življenjskega okolja ter metodo prostorskega načrtovanja le kot razvojni sektor, ne pa kot komponento gospodarskega in družbenega razvoja (Tepina, 1996: 89). S tem, ko kakovost življenja še ne predstavlja središčne kategorije in merila družbenega razvoja, pa ne moremo govoriti o trajnostnem pristopu oz. strategiji/strategijah uravnoteženega trajnostnega razvoja.

V proces urbanističnega načrtovanja je bila z Zakonom o urbanističnem planiranju iz leta 1984 določena vključitev javnosti. Pri usklajevanju osnutka dolgoročnega oz. srednjeročnega družbenega načrta občine so imeli »delovni ljudje in občani vpogled v alternativne in variantne rešitve v zvezi z urejanjem prostora ter možnost za pisne pripombe« (ZUP: člen 46). Občani so morali biti obveščeni o razgrnitvi grafičnih prikazov osnutkov dolgoročnih in srednjeročnih načrtov ter njihovih urbanističnih zasnov naselij. Vključenost javnosti v

(so)oblikovanje urbanega okolja pa je bila dosežena tudi z javnomnenjsko raziskavo, ki je bila izvedena v okviru Projekt »Velenje 2000«. Raziskava javnega mnenja je omogočila prikaz subjektivnega odnosa prebivalcev do bivalnega okolja, načina naselitve in bivanja, prostorske mobilnosti itd. Na osnovi ugotovitev iz opravljene ankete so bili podani predlogi, ki so nato bili upoštevani pri izdelavi dolgoročnega urbanističnega načrta občine Velenje. Predlogi pa niso bili upoštevani v celoti. Upoštevani so bili le tisti predlogi, ki so se neposredno nanašali na samo vsebino urbanističnega načrtovanja, in sicer: predlog o boljši organiziranosti individualnih gradenj, pri čemer naj se pospešuje koncentrirana individualna gradnja; predlog, naj se pri projektiranju skupnih prostorov v večstanovanjskih zgradbah predvidi večnamenski prostor za otroke in prostor za razna moteča dela; predlog o gradnji srednje velikih stanovanjskih hiš; predlog o gradnji »fleksibilnih« stanovanj; predlog o revitalizaciji stanovajskih objektov; predlog o redifiniciji tistih predelov mesta, ki poleg reprezentančnosti (npr. Titiv trg) nimajo drugih funkcij, in predlog o diferenciranem obravnavanju podeželskih, primestnih in mestnih krajevnih skupnosti. Predlogi, ki so se posredno nanašali na urbanistično načrtovanje, npr. predlog o seznanjanju širše javnosti z urbanistično problematiko, predlog o stalnem »akcijskem« raziskovanju urbanističnih vprašanj, predlog o organizaciji svetovalne službe za pomoč imigrantom pri prilagajanju na novo okolje in tistim, ki nameravajo graditi, pa pri izdelavi dolgoročnega urbanističnega načrta niso bili upoštevani.

4.2.1.2 Normativna ureditev sistema urbanističnega načrtovanja v obdobju od 1990 do 2002

Do vzpostavitve samostojne države je imela Slovenija celovit sistem družbenega načrtovanja, ki je vseboval poleg ekonomskega in socialnega tudi prostorski vidik. V letih formiranja slovenske države in ob hkratni spremembi družbenega sistema je bilo leta 1990 družbeno načrtovanje ukinjeno s posebnim zakonom. »Toda z ukinitvijo sistema družbenega načrtovanja je v veliki meri razpadlo tudi prostorsko planiranje.« (Šarec, 1998: 51)

Družbeni plan se preimenuje v dolgoročni plan. Do sprejema novih predpisov o urejanju prostora so veljale le prostorske sestavine dolgoročnih načrtov države in občin. Prostorsko načrtovanje je bilo tako še vedno vsebinsko in procesno urejeno v Zakonu o urejanju prostora, urbanistično načrtovanje pa v Zakonu o urejanju naselij in drugih posegov v prostor. Dolgoročni in srednjeročni načrt sta se združila v enoten dokument.

Zakonodaja o prostoru se je začela spreminjati pod pritiskom novega družbenega sistema in potreb razvoja družbe. Vendar pa vse do leta 2002 ni prišlo do nove zakonske ureditve področja prostora. Stari zakoni in navodila iz leta 1984, ki so bili sicer preurejeni na sistem lokalne samouprave, so bili v veljavi celih trinajst let.

Z ohranitvijo Zakona o urejanju prostora in Zakona o urejanju naselij in drugih posegov v prostor se način prostorskega in urbanističnega načrtovanja ni spremenil. S prenosom dolgoročnih in srednjeročnih družbenih načrtov v novo obdobje se cilji in usmeritve, ki se nanašajo na prostorski in urbanistični razvoj, prav tako niso spremenili. V veljavi ostanejo vse do leta 1999, ko pride do dopolnitve Dolgoročnega plana občine Velenje za obdobje 1986-2000. V vsem tem obdobju ni bila izdelana nobena raziskava, na osnovi katere bi bile ponovno določene nove usmeritve in novi cilji urbanističnega načrtovanja in urbanističnega razvoja. Na področju načrtovanja nastane nekakšna praznina. Vzrok k temu lahko iščemo v novonastalem neoliberalističnem tržnem gospodarstvu in demokratičnem političnem sistemu, v katerem sta beseda načrtovanje in s tem deloma tudi urbanistično načrtovanje dobila močan negativni ideološki pomen. Načrtovanje je bilo razumljeno kot negiranje trga in zato nezaželjeno. Vloga načrtovanja je bila po mnenju Kosa »oslabljena« prav zaradi pogosto precej naivne »tranzicijske« vere v tržno gospodarstvo (Kos, 1998: 97). Vprašanje pa je, ali gre pri tem za naivnost ali preračunljivost nekaterih akterjev, ki jim takšna lahkovernost ustreza.

Čeprav so spremembe družbenega sistema zahtevale reorganizacijo pri urejanju in načrtovanju prostora, saj so se družbene vrednote, povezane z javnimi dobrinami in zasebno lastnino, spremenile, prav tako pa obstoječi inštrumenti urejanja prostora in urbanističnega načrtovanja niso več ustrezali, pa se normativna ureditev sistema, ki je urejala prostorsko in urbanistično načrtovanje, ni prilagodila družbenemu sistemu in globalizaciji družbe (Traunšek, 2000). Šašek-Divjakova (2002: 46) ugotavlja, da v sistemu načrtovanja in pri mestnih razvojnih politikah niso bile dovolj upoštevane urbana konkurenčnost, zakonitosti trga in uveljavljanje zasebne iniciative pri posegih v prostor. Formalna regulacija sistema urejanja prostora je bila tako neučinkovita, saj se sistem načrtovanja ni odzival na vse bolj zahtevne pogoje delovanja na prehodu v postmoderno družbo. S tem je postala vprašljiva sama legitimnost načrtovanja.

4.2.1.3 Normativna ureditev sistema urbanističnega načrtovanja po letu 2002

Dotedanje zakonske ureditve na področju urejanja prostora je bilo nujno potrebno posodobiti, tako v vsebinskem kot procesnem smislu, saj Zakon o planiranju in urejanju prostora v prehodnem obdobju (Ur.l. RS, št.48/1990) z ukinitvijo družbenega načrtovanja ni mogel rešiti številnih odprtih vprašanj na tem področju. Po trinajstih letih je v letu 2002 prišlo do sprejema novega Zakona na področju urejanja prostora. Novi Zakon o urejanju prostora (Ur.l. RS, št.110/2002) normativno ureja prostorsko načrtovanje in urbanistično načrtovanje, slednji pa predstavlja posebno vejo prostorskega načrtovanja.

Vsebinska izhodišča za pripravo novih sistemskih rešitev na področju urejanja prostora sta podala dva dokumenta, ki ju je Vlada RS sprejela decembra 2001. To sta Politika urejanja prostora RS ter Ocena stanja v prostoru Republike Slovenije. Politika prostorskega razvoja RS je dokument, s katerim Slovenija zagotavlja trajnosten prostorski razvoj in opredeljuje temeljna načela in cilje urejanja prostora z namenom ustvarjati kakovostno bivalno in delovno okolje ter usklajevati prostorski razvoj s širšim evropskim prostorom. Ocena stanja v prostoru RS pa je dokument, ki vsebuje opis in oceno značilnosti slovenskega prostora ter dejavnikov, ki vplivajo na razvoj sistema prostorskega načrtovanja.

Nov Zakon o urejanju prostora določa vrste, vsebine in hierarhijo dokumentov ter način njihove priprave. Določa tudi inštrumente za operativno načrtovanje posegov v prostor. Zakon obravnava urbanistično načrtovanje kot posebno vejo prostorskega načrtovanja, »s katero se načrtuje poselitev in z njo povezane prostorske ureditve ter določajo pogoji za umestitev projektov v prostor« (ZureP: člen 2). Pravila za urejanje prostora določa Prostorski red Slovenije z namenom, da se z njegovo uporabo zagotovi osnova za enoten način urbanističnega načrtovanja v zvezi z umeščanjem dejavnosti in prostorskih ureditev v prostor ter v zvezi z arhitekturnim projektiranjem glede na značilnosti posameznih območij države.

Temeljni dokument, ki usmerja razvoj v prostoru, je Strategija prostorskega razvoja Slovenije. Ta je v povezavi z evropskimi usmeritvami za zagotavljanje trajnostnega razvoja in določa zasnovo prostorskega razvoja in strateške usmeritve za vzdržen prostorski razvoj dejavnosti v prostoru. Cilji zakona so torej v skladu z zagotavljanjem trajnostnega prostorskega razvoja. Z zakonom določena naravnost k zagotavljanju trajnostnega razvoja postavi kakovost življenja v središčno kategorijo in kot merilo družbenega življenja. S tem postane kakovosten

prostor bistven dejavnik kakovosti življenja. Eno od osnovnih komponent urbanističnega načrtovanja tako predstavlja težnja po izboljšanju urbane kvalitete. V prostorsko in s tem tudi v urbanistično načrtovanje se uvede ekološki pristop. Nova ekološka usmeritev pokaže nove možnosti pri oblikovanju mest, v katerih vidi živ sistem, ki se stalno spreminja.

Strategija prostorskega razvoja se določi tudi na ravni občine. Le-ta mora biti v skladu s Strategijo prostorskega razvoja Slovenije. Občina Velenje še nima izdelane strategije prostorskega razvoja, kajti odlok o sprejetju Strategije prostorskega razvoja Slovenije¹⁵ je bil sprejet šele pred kratkim. Še vedno je v veljavi Dolgoročni plan občine Velenje za obdobje 1986-2000, dopolnjen leta 1999, ki je lahko v veljavi še tri leta po sprejemu strategije prostorskega razvoja občine Velenje.

V skladu z ekološko naravnostjo se v procesu prostorskega načrtovanja z Zakonom o urejanju prostora predpisuje upoštevanje načinov in postopkov, ki so urejeni z Zakonom o varstvu okolja. Ta predvideva obvezno pripravo študij ranljivosti okolja ter Celovito presojo vplivov na okolje, ki se uporablja za presojo prostorsko razvojnih dokumentov. V primeru zahtevanih objektov z vplivi na okolje se v postopku izdaje dovoljenja za gradnjo zahteva posebna presoja vplivov objekta na okolje in priprava ustreznega poročila. V okviru reforme sistema prostorskega načrtovanja se predvideva tudi novelacija sistema presoje vplivov na okolje za načrtovane posege v prostor. S tem naj bi se zagotovilo dosledno zagotavljanje varovanja okolja ter še tesnejša postopkovna in vsebinska povezanost obeh normativnih sistemov.

Novi zakon obravnava prostorsko načrtovanje kot interdisciplinarno dejavnost, »s katero se na osnovi varstvenih zahtev in ob upoštevanju razvojnih možnosti načrtuje namenska raba prostora, določajo pogoji za razvoj dejavnosti v prostoru in njihovo razmestitev ter ukrepi za izboljšanje obstoječih fizičnih struktur in določajo pogoji za umestitev načrtovanih objektov v prostor in njihovo izvedbo.« (ZureP: člen 2)

Zakon o urejanju prostora določa, da ima vsakdo pravico biti obveščen o postopkih priprave in sprejemanja prostorskih aktov, da ima vsakdo pravico s pobudami, mnenji in na druge načine sodelovati pri zadevah urejanja prostora in da morajo nosilci urejanja prostora vsakomur omogočiti vpogled v zadeve urejanja prostora ter o teh zadevah obveščati javnost v

¹⁵ Odlok o sprejemu Strategije prostorskega razvoja se objavi v Uradnem listu Republike Slovenije in začne veljati 1. junija 2004.

skladu z zakonom (ZureP: člen 10). Vsi udeleženci imajo v procesu priprave in sprejemanja urbanističnega akta pravico izražati svoja priporočila, pripombe in predloge. Izključevanje oziroma oviranje dostopa javnosti v času sprejemanja urbanističnega akta pomeni bistveno kršitev predpisanega postopka in je praviloma sankcionirano z razveljavitvijo oziroma odpravo takšnega urbanističnega akta. Poleg javnosti pa morajo biti v postopek priprave urbanističnih aktov vključeni tudi nosilci urejanja prostora. S tem je v načrtovanje uvedeno kolaborativno načrtovanje, ki v urbanističnem načrtovanju predpostavlja usmerjanje planskih postopkov k iskanju soglasja vseh vpletenih udeležencev.

Trenutno se pri nas začne implementacija Aarhuške konvencije o dostopu do informacij, udeležbi javnosti pri odločanju in dostopu do pravnega varstva, vendar le v okoljskih zadevah¹⁶.

Zakon o urejanju prostora predpisuje spremljanje stanja v prostoru. V skladu z zakonom je potrebno pripraviti Poročilo o stanju v prostoru, ki je poročilo o doseganju ciljev prostorskega razvoja ter pripomoček za spremljanje izvajanja usmeritev urejanja prostora. Poročilo vsebuje analizo stanja in teženj prostorskega razvoja, analizo izvajanja Strategije prostorskega razvoja Slovenije ter drugih državnih in regionalnih prostorskih aktov in predloge za nadaljnji prostorski razvoj države ter glede na ugotovljeno stanje tudi predlog za spremembo Strategije prostorskega razvoja Slovenije. Zakon o urejanju prostora uvaja sistem zbiranja prostorskih podatkov, s katerimi želi Slovenija urediti področje spremljanja stanja v prostoru. »Z urejeno zbirko želi doseči predvsem sinergijo med posameznimi področji, same podatke pa povezati z registrom pravnih režimov.« (http://sigov1.sigov.si/mop/podrocja/cemat_kompedij.pdf, 5.10.2003)

V dosedanjem sistemu je sicer obstajal minimum obveznih kazalcev za spremljanje stanja v prostoru, ki pa so bili zastareli in v spremenjenih družbenih in političnih razmerah popolnoma neustrezni. V praksi se niso več uporabljali. Kljub temu Slovenija ni popolnoma brez nadzora nad dogajanjem v prostoru, saj se že vrsto let pripravlja Poročilo o stanju v okolju, v katerem je delno obravnavan tudi prostorski vidik. S Poročilom o stanju v prostoru pa se uredi področje spremljanja stanja in izvajanja usmeritev urejanja prostora.

Poročilo o stanju v prostoru se pripravi vsake štiri leta. Na osnovi poročila se pripravi nadaljnji prostorski razvoj in predlogi za spremembe Strategije prostorskega razvoja Slovenije

¹⁶ Aarhuška deklaracija je prvi pravno obvezujoč mednarodni dokument, ki je v celoti namenjen spodbujanju razvoja parcipativne demokracije (<http://www.gaja-mb.org/gaja/konvencija.html>, 24. 2. 2004). Slovenija jo je skupaj s petintridesetimi državami in Evropsko skupnostjo podpisala 15. junija 1998 na četrti ministrski konferenci Okolje za Evropo v Aarhusu na Danskem.

in Strategij prostorskega razvoja občin. Poročilo o stanju v prostoru na ravni občine Velenje še ni izdelano. Vzrok temu lahko pripišemo dejstvu, da še ni prišlo do same izdelave Strategije prostorskega razvoja občine Velenje.

4.2.1.4 Sinteza

Analiza normativnih ureditev sistema prostorskega in urbanističnega načrtovanja pokaže, da je z uvedbo nove zakonodaje na področju urejanja prostora strateško načrtovanje zamenjalo dolgoročno vseobsegajoče racionalno načrtovanje. Strateško načrtovanje se v Sloveniji uvede zelo pozno, saj sama ideja strateškega načrtovanja sega že v dvajseta leta 20. stoletja. V povojnem obdobju so sistemi evropskih držav (Velika Britanija, Nizozemska, Belgija, Francija, Nemčija in Skandinavija) obsegali neko vrsto strateškega načrtovanja na nacionalni ravni vlade. V 60-ih in 70-ih smo bili priča novemu valu institucionalnih in legalnih sprememb. Vsi novi sistemi so bili v nasprotju z idejo vseobsegajočega racionalnega načrtovanja, ki je po naravi hierarhično, z vladnimi telesi na vrhu, in kot tako v večini temelji na birokratskih postopkih. V 70-ih in 80-ih letih se je politična klima spremenila in v nekaterih primerih (npr. v Veliki Britaniji) odstranila planske sisteme in institucionalne ureditve, ki so jih spremljale. V zadnjih dveh desetletjih 20. stoletja pa smo bili priča mnogim pomembnim spremembam notranje politične in administrativne strukture. V bolj ali manj širokem obsegu smo postali priča decentralizaciji moči, moč se prenaša na regionalno raven, uveljavljajo se manj obsežni pristopi, osvobojeni birokratskih procedur, odpiranje javne sfere nevladnim agencijam in poveritev (zaupanje) teh javnemu odboru (Mastop po Javornik, 1998). V Sloveniji se strateško načrtovanje uvede šele v 21. stoletju.

Pred osamosvojitvijo Slovenije je bil sistem prostorskega načrtovanja in s tem tudi sistem urbanističnega načrtovanja vpet v sistem družbenega načrtovanja. Načrtovanje v tem obdobju lahko označim kot racionalno celovito načrtovanje, ki je po naravi hierarhično, z vladnimi telesi na vrhu. Celovitost prostorskega načrtovanja naj bi se kazala v ekonomski, socialni in prostorski presoji konceptov. S tem naj bi ekonomski in socialni vidik prostorskega načrtovanja dobila vlogo in namen. Vendar postane urbanistično načrtovanje z vgradnjo urbanističnega načrtovanja v sistem celovitega družbenega načrtovanja le kot spremljajoč sektor, ne pa kot integralna razvojna komponenta. Saksida in Knap (1989) navajata, da s tem,

ko načrtovanje postane sredstvo za popolno samoregulacijo družbe kot celote, preide v svojo lastno protislovje – namreč v nezmožnost načrtovanja in regulacije.

Urbanistični načrt je bil kot del družbenega načrta in kot produkt treh sestavin načrtovanja zasnovan za daljše obdobje. V okviru načrtovanja je bilo potrebno pripraviti elemente za dolgoročno načrtovanje (tako na ravni republik kot na ravni občin). Tako je bil urbanistični načrt za občino Velenje zasnovan za obdobje štirinajstih let. Z načrtom je bil določen dolgoročni urbanistični razvoj. Dolgoročnost urbanističnega načrta pa je vprašljiva, saj so, kot pravi Mlinar (1983: 32) »abstraktno nakazane dolgoročne zakonitosti dostikrat premalo določno opredeljene, da bi sploh lahko rabile za osnovo za konkretne urbanistične odločitve.« Prav zaradi splošnosti dolgoročnih zakonitosti ni jasna njihova empirična referenca do prostorske organizacije in fizične strukture življenjskega okolja. Mlinar (ibid.) tako pravi, da »spoznanja o dolgoročnih zakonitostih razvoja v smeri socialistične in komunistične družbe ostajajo preveč odmaknjena od urbanistične prakse.«

Kritika pa ne sme biti usmerjena samo na dolgoročnost družbenega načrta, ampak tudi na sam družbeni načrt. Pri tem Saksida in Knap (1989: 36) kritizirata že sam termin družbeni načrt, se pravi načrt, za obvladovanje celotne družbene reprodukcije, ki po njunem mnenju izraža »identifikacijo elite, ki je zmagala v revoluciji, z interesi, vrednotami, ideologijo in teorijo institucionalnega sistema, ki so ga v celoti formulirali ti akterji po revoluciji.« Ena najtežjih deformacij družbenega načrta pa izvira iz že omenjene težnje po obvladanju družbe kot celote, vsake obsežnejše institucije in vseh družbenih dejavnosti (ibid., 40). Po njunem mnenju takšna naravnost pripelje do hiperkompleksnosti, kar seveda pomeni podaljševanje odločevalskih poti, včasih do absurdne situacije, ko se dogodek ali proces v stvarnosti dovrši prej, preden je sprejet planski sklep o njegovi izvedbi. Zaradi hiperkompleksnosti pa se deformirajo tako napovedi kot odločevalske funkcije. Tako so se napovedi, ki naj bi imele v načrtu funkcijo orientacije odločitev za realistično spremembo stanja sistema, že v svoji začetni fazi deformirale v funkcijo voluntaristične ideologije za mobilizacijo v smeri optimistično pojmovane prihodnosti (ibid., 38).

Sistem načrtovanja v socialističnem obdobju naj bi temeljil na interdisciplinarnem sodelovanju. Usmeritve urbanističnega načrtovanja, ki so bile zajete znotraj usmeritev prostorskega razvoja, so sicer temeljile na različnih raziskovalnih rezultatih, vendar je bila njihova izdelava rezultat integracije rezultatov posameznih raziskav, ne pa rezultat interdisciplinarnega sodelovanja.

Usmerjanje načrtovanja v prostoru in s tem tudi urbanistično načrtovanje je bilo odvisno od ekoloških pogojev in varstva okolja ter zahteve po varstvu dobrin splošnega pomena. Upoštevanju okoljevarstvenih pogojev pri urbanističnem načrtovanju lahko pripišemo pozitivno lastnost, vendar pri tem Saksida in Knap (1989: 39) opozarjata, da so bili zaradi deformacij ciljev in strategij deformirani parametri izhodišč, in to zlasti na področju ekologije. Ugotavljata, da se je zaradi tega največ popravkov družbenega načrta Slovenije 1986-90 nanašalo na ekološki del. Kljub upoštevanju ekoloških pogojev in varstva okolja pa urbanistično načrtovanje v mestu ni videlo živega sistema, ki je v stalnem spreminjanju. V urbanistično načrtovanje tako še ni vključena strategija trajnostno uravnoteženega razvoja. Pozitivno lastnost urbanističnega načrtovanja v tem obdobju lahko najdemo v dejstvu, da je bila v proces urbanističnega načrtovanja vključena javnost. Poleg vpogleda v alternativne in variantne rešitve v zvezi z urejanjem prostora ter možnostjo za pisne pripombe so bili občani Velenja v (so)oblikovanje urbanega okolja vključeni tudi z javnomnenjsko raziskavo. Na osnovi ugotovitev iz opravljene ankete so bili nato podani predlogi, ki pa so bili le delno upoštevani pri izdelavi Dolgoročnega plana občine Velenje za obdobje 1986-2000. Vse do danes pa v Velenju ni bila opravljena nobena podobna raziskava javnega mnenja, na osnovi katere bi bili podani predlogi, ki bi jih upoštevali v procesu urbanističnega načrtovanja.

Zakonodaja iz leta 1984 je segla še v leta po osamosvojitvi Slovenije, torej v čas spremembe političnega sistema. »Zato je postala anarhična, saj ni upoštevala varstva privatne lastnine, ukinitve družbenega načrtovanja, zahodnoevropskih meril in standardov« (Pogačnik, 1999: 50). Formalna regulacija sistema urejanja prostora je bila neučinkovita, saj se sistem načrtovanja ni odzival na vse zahtevnejše pogoje delovanja na prehodu v postmoderno družbo. Dotedanje zakonske ureditve na področju urejanja prostora je bilo potrebno nujno posodobiti tako v vsebinskem kot v procesnem smislu, saj Zakon o planiranju v prehodnem obdobju z ukinitvijo družbenega načrtovanja ni mogel rešiti številnih odprtih vprašanj na tem področju. S spremembo sistema in nosilcev obravnavanega upravljalkega sistema je bilo sicer narejenih veliko poskusov reorganizacije sistema, vendar Traunškova (2000: 4) pri tem navaja, da noben ni temeljil na sistematični analizi obstoječega sistema in njegovih napakah oz. slabostih ter na jasno izraženih ciljih, kaj se s spremembo želi doseči. V tem pa Traunškova (ibid.) vidi morebitni razlog, zakaj tako dolgo ni bila izpeljana sistematična celovita reorganizacija sistema na pravnosistemski oz. normativni ravni.

S tem, ko je bila formalna regulacija sistema urejanja prostora neučinkovita, je postala vprašljiva sama legitimnost načrtovanja. Ker se je načrtovanje v teku svojega razvoja z rutiniziranimi postopki odtujilo od svojega namena in bistva, so rutinizirani postopki urbanističnega načrtovanja obravnavali situacije le s formalnega (proceduralnega) vidika, premalo pa so se posvetili vsebinski obravnavi. To pa je velika pomanjkljivost in izvirni greh vseh legitimizacijskih težav (Kos, 2002: 26). Načrtovalsko dejavnost so vodili interesi le nekaterih strok, ki so se usklajevali z drugimi interesi le toliko, kolikor so določala formalna pravila. Le-ta pa so zaradi sprememb na družbeni mikro ravni konec dvajsetega stoletja postala nezadovoljiva, saj se pravnoformalni predpisi novim trendom še niso prilagodili. Nelegitimnost pa je tudi posledica pomankljivega vključevanja različnih interesnih skupin v postopke urbanističnega načrtovanja ter nezadovoljstva in neodobravanja pri ljudeh, ki so z njimi neposredno soočeni (Klenovšek, 2003: 12). Sicer je bila z zakonom zahtevana faza – javna razgrnitev, v kateri v postopku sprejemanja odločitev sodeluje javnost. Pogosto je to pomenilo, da je šele takrat prišlo do prvega stika urbanista z javnostjo. Javnost je zato imela občutek, da je pravzaprav že vse odločeno.

Legitimacijski učinek pa je možno izboljšati, »če se veliko energije in inovativnosti posveti povečanju odprtosti in koordinacijskim kapacitetam formalnega sistema urejanja in načrtovanja prostora.« (Kos, 2002: 29)

Obstoječe zakonske rešitve so določale preveč determinirane in toge prostorske akte. Ti so bili na občinski ravni pogosto preveč podrobno načrtovani. Zaradi takšne določenosti oziroma nefleksibilnosti je prihajalo do pogostih sprememb prostorskih aktov v vrsti dolgotrajnih in vsebinsko ter finančno zahtevnih postopkih. V praksi je to pomenilo, da se marsikateri poseg v prostor ni izvedel. Prav tako zahtevni in dragi so bili tudi postopki za pridobivanje dovoljenj za gradnjo. Tako neustrezne zakonske ureditve na področju urejanja prostora so povzročile razkol med formalnim urejanjem prostora in njegovim izvajanjem. Soočali so se z dvema svetovoma. Na eni strani sta bili (formalna) država, regionalna ali lokalna oblast, ki sta imeli utečene in toge postopke delovanja, na drugi strani pa (neformalno) vsakdanje življenje ljudi, ki je nepredvidljivo in spontano. Med dvema tako različnima sferama je obstajal in še obstaja velik problem komunikacije in usklajevanja. To je mnogokrat pripeljalo do tega, da so se ljudje v primerih, ko s formalnimi postopki niso dosegli željenega cilja, zatekli k

neformalnemu delovanju. Posledice so se pokazale v obliki nelegalnih gradenj oziroma tako imenovanih »črnih gradenj«¹⁷.

Šele v 21. stoletju se z novo zakonodajo sistem načrtovanja posodobi. Uvede se strateško načrtovanje, »ki lahko ponudi ustrezen instrumentalni okvir za bolj ciljno organiziranost in akcijsko obvladovanje v notranjem in zunanjem okolju« (Gulič, 1992: 44). Strateško načrtovanje je usmerjeno bolj k akciji in prenašanju rezultatov načrtovanja v prakso in se tako za sistem odločanja kaže kot bolj primerno od vseobsežnega dolgoročnega načrtovanja. V dolgoročnem načrtovanju so cilji in projekcije osnovani na predpostavki stabilnosti, strateško načrtovanje pa podaja sredstva za prilagajanje in dejavnosti za zaznavanje spreminjajočih se potreb v okolju. S poudarjanjem občutljivosti do sprememb v zunanjem okolju bo udeležencem v procesu urbanističnega načrtovanja omogočeno, da oblikujejo in izvajajo učinkovitejše načrtovanje in da izboljšajo svoje sposobnosti za razumavanje sorazmernih tveganj, povezanih z iskanjem alternativnih smeri akcije.

Nova zakonodaja uvede v sistem urbanističnega načrtovanja strategijo trajnostnega razvoja. S tem ena od osnovnih komponent urbanističnega načrtovanja predstavlja težnjo po izboljšanju urbane kvalitete. Pri urbanističnem načrtovanju oz. oblikovanju mest bo potrebno upoštevati urbano in arhitekturno antropologijo, socialne in psihološke potrebe bivanja. Trajno uravnotežen vidik oblikovanja mest vnaša v oblikovanje več pestrosti, živopisnosti in dinamike, pri oblikovanju mest pa upošteva urbano in arhitekturno antropologijo, socialne in psihološke potrebe bivanja. To nakazuje potrebo po interdisciplinarnem sodelovanju pri izdelavi urbanističnega načrta. Pri tem že sam novi zakon obravnava prostorko načrtovanje in s tem tudi urbanistično načrtovanje kot interdisciplinarno dejavnost. Ali bo izdelava urbanističnega načrta res temeljila na interdisciplinarnem sodelovanju in ne samo na integraciji posameznih raziskav, pa bo pokazal čas.

Strateško načrtovanje z razliko od dolgoročnega načrtovanja ne deluje reaktivno, temveč dovoljuje udeležencem, da oblikujejo prihodnost. Usklajuje zainteresirane udeležence in omogoča njihovo sodelovanje pri izdelavi strategij in načrtov. V urbanistično načrtovanje se uvede participativno načrtovanje. S tem se urbanistično načrtovanje odpre in se poveča njegova legitimnost.

¹⁷ Črne gradnje pomenijo, da so si črnograditelji protipravno prisvojili pravice v prostoru (in ponekod celo zemljišča), da so se v veliki meri izognili tudi plačilu predpisanih obveznosti in jih tako prevalili na zakonite graditelje, da so v najatraktivnejših območjih (npr. na obali ali zavarovanih naravnih območjih) pridobili velike protipravne premoženjske koristi ter se izognili upravnemu in inšpekcijskemu nadzoru nad tehnično pravilnostjo in varnostjo gradnje.

Pri vključevanju javnosti v postopke odločanja se je potrebno zavedati, da ima participacija poleg dobrih tudi slabe strani. To priznavajo mnogi avtorji, med njimi tudi Ogorelčeva (1995: 13), ki navaja naslednje argumente za stike z javnostjo:

- odnos do javnosti, ki temelji na doseganju soglasja, je bolj etičen in učinkovit pri obvladovanju konfliktov;
- poveča se kvaliteta urbanističnega dokumenta, ker so v njem izkoriščeni tudi lokalni viri znanja;
- načrtovalci se lažje odločajo, za svoje odločitve pa lažje pridobijo legitimnost;
- možnosti za uresničitev projekta so večje, zmanjšajo pa se možnosti za pojav odtujenosti in vandalizma.

Argumenti, ki se nanašajo proti sodelovanju javnosti v urbanističnem načrtovanju, prihajajo iz krogov urbanistov. Mnogi urbanisti pojmujejo svojo delo kot ekspertno/tehnično, ki ga lahko opravljajo strokovnjaki, zato naj bi vmešavanje laikov ogrožalo avtonomnost stroke in povzročilo degradacijo urbanizma in arhitekture. Sodelovanje javnosti je počasno, drago in zahteva čas načrtovalcev, državne uprave in politikov, s tem pa se podaljša že tako dolgotrajen postopek načrtovanja. Z urbanisti komunicirajo le nekateri segmenti javnosti, ki pa pogosto niso reprezentativni predstavniki javnega mnenja. Argumentom proti se pridruži še tako imenovani NIMB (not in my back yard), oziroma t. i. sindrom ne pred mojim pragom. Gre za nasprotovanje projektom, ki bi lahko bili moteči za neko skupnost ali bi zgolj pomenili spremembo njenega trenutnega stanja. Po besedah Ogorelčeve (1995: 11) ta pokaže na konzervativnost javnosti, ko gre za oblikovanje nečesa novega.

Vprašanje pa je, če bodo državljani pripravljene sodelovati v procesu urbanističnega načrtovanja in odločanja. Ogorelčeva (1995: 11) opaža, da »javnost v zvezi z regionalnim načrtovanjem (načrtovanjem v velikih merilih) in dolgoročnimi načrti večinoma ni motivirana za participacijo.« Vzrok za težave pri izvajanju participacije v praksi lahko najdemo v pomankanju tradicije na področju demokratične udeležbe javnosti. Stec pravi (Stec v Jaksetič, 2003: 15), »da se je udeležba javnosti v nedavni preteklosti sicer navidez uveljavljala v postopkih odločanja z ustanavljanjem različnih komitejev, odborov in podobnih oblik, hkrati pa se je konsenz ustvarjal predvsem z izločanjem in preglasovanjem drugače mislečih. Kjer je obstajala samo ena ideološka rešitev problema, ni bilo treba doseči soglasja, temveč zgolj prepričati drugače misleče.« Žal se takšna politična kultura še vedno ohranja in pri državljanih

se je ustvarilo prepričanje, da se ni vredno oglašati s svojim mnenjem, saj jih nihče ne sliši. Za odločevalce pa so tisti, ki si vendarle upajo izraziti svoje mnenje, le ovira v procesu¹⁸.

Rešitev lahko najdemo v primerni motiviranosti, s pomočjo katere bi se spodbujalo vključevanje javnosti v urbanistično načrtovanje. Ogorelčeva (1995) navaja vrsto različnih organizacijskih prijemov, s katerimi se lahko spodbuja vključitev javnosti v urbanistično načrtovanje, in sicer organiziranje javnih tribun, ustanovitev posvetovalnih skupin, vključevanje v odbore za načrtovanje, odločitev predstavnika, ki zastopa krajevne interese, vključitev z aktivnostmi, organiziranje iger, delo z modeli in ustanovitev informacijskega središča. Da pa bo participacija uspešna, morajo biti za udeležbo javnosti pri odločanju izpolnjeni nekateri pogoji. Prvi izmed teh je učinkovit komunikacijski proces in dostop do relevantnih informacij. Drugi pogoj pa je pravno varstvo oziroma omogočena pravica do pritožbe na odločitev pristojnih oblasti. Samo na osnovi teh dveh pogojev se lahko udeležba javnosti izvaja v okolju, ki sprejema in upošteva nova mnenja.

4.2.2 Spreminjanje vsebinskih osnov urbanističnega načrtovanja

Dolgoročni plan občine Velenje za obdobje 1986-2000 vsebuje usmeritve in strategije urbanističnega razvoja. Te določajo, da je nadaljnja rast mest usmerjena skladno z načeli varovanja in smotrne rabe dobrin splošnega pomena. To narekuje, da poselitvena struktura ni več usmerjena v ekstenzivni prostorski razvoj, pač pa da se smotrneje izrabi obstoječo urbano strukturo z zgostitvijo, zapolnitvami in preno. Na ravni urbanistične organizacije naselitve koncept sošeske zamenja model strnjenege mesta.

Zmanjšanje selitvenega prirasta narekuje, da se poselitvena struktura ne usmerja več v ekstenzivni urbanistični razvoj. Zaradi omejevanja zaposlovanja se število prebivalcev občine Velenje proti koncu desetletja 1981-1991 ni več tako močno večalo kot v prejšnjih letih. Z omejitvijo zaposlovanja se tako omeji tudi priseljevanje iz manj razvitih predelov Slovenije in republik nekdanje Jugoslavije. Pritok delovne sile se je zmanjšal iz dveh razlogov: 1) povečal se je delež aktivnega prebivalstva kot posledica velikega deleža mladega prebivalstva v preteklih obdobjih, 2) prestrukturiranje gospodarstva je zahtevalo znatno manjše število

¹⁸ Sztopka (Sztopka v Jaksetič; 2003: 16) je takšen pojav poimenoval civilizacijska nekompetenca, ki naj bi se razvila kot dediščina predkomunističnih, komunističnih in postkomunističnih družbenih razmer, ki niso mogle pripeljati do avtentične participacije.

zaposlenih in drugačne strukture, kot je bilo to v preteklosti. Velenjski premogovnik je kot nosilec razvoja Šaleške doline začel zmanjševati izkopavanje premoga, prav tako pa je tudi Gorenje ustavilo ekstenzivno rast v zaposlovanju. Zmanjšanje zaposlevanja delovne sile v velenjskem premogovniku je tudi povzročilo, da premogovnik ne predstavlja več poglavitega akterja urbanističnega načrtovanja. Zanimivo je, da je bil premogovnik vse do leta 1970 edini akter urbanističnega razvoja, saj je vzporedno z izgradnjo premogovnika tekla tudi izgradnja novega mesta. Po letu 1970 pa so se v gradnjo objektov za različne dejavnosti vključila tudi druga podjetja. Gorenje je med letoma 1960 in 1975 vlivalo na podobo mesta predvsem z izgradnjami tovarniških hal.

Hitra uveljavitev industrializacije, deagrarizacije in urbanizacije v občini Velenje je bila sicer sinonim družbenega in ekonomskega razvoja, vendar so se v vseh treh pogledih že nahajali na prelomni točki, ko bi nadaljevanje teh procesov zaostrovalo predvsem negativne posledice za življenje ljudi v občini Velenje. V ospredje se tako postavi zahteva, ki izpostavlja »meje rasti«. Prostorsko fizične in biološke ter druge meje rasti terjajo temeljito urbanistično razvojno preusmeritev. »Namesto prejšnje "grandomanije", ko je - "več" avtomatično pomenilo - "boljše", sedaj stopa v ospredje geslo "small is beautiful" (majhno je lepo)« (Mlinar, 1984: 4). Vzpostavijo se načela smotrne rabe prostora, ki narekujejo, da poselitev ni več usmerjena v ekstenzivni prostorski razvoj, pač pa da se smoterneje izrabi obstoječo urbano strukturo z zgostitvijo, zapolnitvami in prenovo.

Model strnjenelega mesta podaja strategijo notranjega mestnega razvoja. Njegove oblike so mestna prenova (prestrukturiranje strnjene zidave, revitalizacija in gentrifikacija, interpolacija s fragmenti v inkrementih), notranji mestni razvoj (reaktiviranje in sanacija razvrednotenih območij) in nova zidava v strnjenih razvojnih območjih (Koželj, 2002: 42-43).

Razvojne usmeritve Velenja so v dolgoročnem načrtu pojmovane kot splošna prenova, »ki vključuje izboljšanje človekovega bivalnega in delovnega okolja po vseh vidikih: gradbeno tehničnem, komunalno sanitarnem, socialnem, ekonomskem, programskem, v smeri boljše kakovosti in izbora ponudbe, v kulturnem, prometnem, ambientalnem itd.« (Dolgoročni plan; 1986: 29). Prizadevanje izboljšanja človekovega bivalnega in delovnega okolja je posledica povečanja ekološke in urbanistično-teritorialne problematike. Prekomerno onesnaževanje okolja je bil produkt silovitega gospodarskega razvoja in hkratnega nezavedanja in ekološke neosveščenosti. Naravni in ustvarjeni prostor, ekološki pogoji in varstvo okolja ter zahteve po varstvu dobrin splošnega pomena začnejo predstavljati določene omejitve in pogoje.

Prenova mesta je usmerjena v postopen prehod iz prenove posamičnih objektov v prenavo manjših celot, krajev do mestnih predelov. Stanovanjska gradnja je po strategiji strnjenege mesta usmerjena v adaptacijo in revitalizacijo podstrešij in raznih neizkoriščenih prostorov. Dolgoročni plan občine Velenje tudi določa, da se je potrebno z večjo intenzivnostjo lotevati zgoščevanja stanovanjske zazidave že zgrajenih mestnih predelov. Pojavi se ideja o kvaliteti individualne kolektivne stanovanjske hiše, po kateri naj kolektivno stanovanjsko gradnjo nadomestijo stanovanjski objekti, v katerih je možno uveljaviti kvalitete in prednosti individualne kolektivne stanovanjske hiše. Predvidi se načrtovanje stanovanjskih blokov na največ pritličje in štiri nadstropja, znotraj katerih naj stanovanja omogočajo skupno in hkrati ločeno prebivanje različnih generacij. Pri projektiranju neposrednega stanovanjskega okolja je potrebno upoštevati preseganje polaritete, delovno-bivalno okolje, kar predstavlja selitev določenih delovnih funkcij v bivalno oz. stanovanjsko okolje.

Konec osemdesetih let in začetek devetdesetih let je prinesel v Slovenijo orientacijo v tržno gospodarstvo, dal možnost zasebnemu kapitalu in s tem nakazal preobrat iz socialističnega v kapitalistično gospodarstvo. Osamosvojitve Slovenije in začetek privatizacijskih procesov večini slovenskega gospodarstva povzroči velike težave. Velenje se je gospodarskemu zlomu bolj ali manj uspešno izognilo. Trend priseljevanja se v Velenje v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja popolnoma ustavi. S prehodom v tržni sistem se model urbanistične organizacije naselitve ne spremeni. Akterji pri gradnji objektov oz. investitorji še vedno ostajajo Premogovnik Velenje, Gorenje, vendar v izrazito manjšem obsegu kot v prejšnjem obdobju. Pojavijo se novi investitorji - gradbena podjetja in sicer Vegrad in gradbeno podjetje Cigrad iz Šoštanja. Za obnovo in prenavo ter širitev svojih prodajalnih skrbi tudi trgovsko podjetje ERA. Kot akter pri gradnji objektov je prisoten tudi zasebni investitor Tomaž Ročnik (domačin), ki v obdobju lastninjenja družbene imovine leta 1994 kupi celotno tržnico in jo leta 1996 prenavi. Kasneje ustanovi podjetje Pilon center, ki v letošnjem letu odkupi trgovski center NAMA. Seveda pa ne smemo izključiti občino Velenje, ki se tudi pojavlja kot akter v urbanističnem načrtovanju. Kot prikazujejo zgornji podatki, lahko vidimo, da v velenjski prostor še ni prodrl tuj investitor, ki bi vplival na urbanistični razvoj mesta Velenje.

Leta 1999 je prišlo do sprememb in dopolnitve prostorskih sestavin Dolgoročnega plana občine Velenje za obdobje 1986-2000. Strategije urbanističnega razvoja se niso bistveno spremenile, kajti prostorski razvoj še naprej izhaja iz policentrične zasnove, ki predvideva zmernejšo rast mesta Velenje, ob prenavi in zapolnitvi posameznih delov znotraj ureditvenega

območja mesta, in intenzivnejše usmerjanje prebivalstva v izbrana ureditvena območja za poselitev izven občinskega središča. Dolgoročni načrt določa, da bo stanovanjska gradnja v prostoru občine usmerjena v novogradnjo stanovanj, hkrati pa bo potekala tudi v smislu izboljševanja obstoječega stavbnega fonda (nadomestna gradnja, dozidave, rekonstrukcije) ter prenove posameznih delov mestne prenove. Za razliko od prej predvidenih stanovanj, ki naj bi omogočala skupno in hkrati ločeno prebivanje različnih generacij, je sedaj določen normativ za površino stanovanj, ki določa povprečno 3,2 prebivalca na eno stanovanjsko enoto.

Spremembe, ki so določene v Dolgoročnem planu občine Velenje za obdobje 1986-2000, se nanašajo predvsem na namembnost nekaterih območij. Tako so na primer območja, ki so bila opredeljena za proizvodne dejavnosti, s temi spremembami prostorskih sestavin opredeljena kot mešana območja (obratna, obrtno-proizvodna, poslovna, trgovska, servisna...). Premzl (2002: 93) opozarja, da je potrebno vzroke za spreminjanje namembnosti iskati v zasebnih interesih posameznih družb in posameznikov, zavoljo katerih se »legalno, vendar ne legitimno, spreminjajo namenske rabe proizvodnih con, stanovanjskih območij in transportnih središč v hibridna trgovska središča masovnega konzuma, posejena brez proučitve posledic za celotni mestni ali naselbinski razvoj.« S tem so, kot pravi Premzl (ibid.), pozabljeni vsi principi in načela urbanističnega načrtovanja. Sprememba namenske rabe prostora je tudi v Velenju omogočila izgradnjo trgovskih središč, katerih investitor je bil gradbeno podjetje Vegrad.

Določena načela urbanističnega razvoja (načelo o policentrizmu, načelo o zgostitvi in načelo o varovanju naravne in kulturne dediščine), ki so določena z dolgoročnim načrtom in dopolnjenim dolgoročnim načrtom, lahko uvrstimo med načela trajnostne urbanizacije (Koželj, 2002:44). Vendar v urbanistično načrtovanje s tem še ni uvedena strategija trajnostnega razvoja mesta. Zasnova trajnostnega mesta je »razvojna oblika nove systemske povezanosti mesta, ki nastaja s prehodom iz hierarhičnega sistema naselij v bolj izenačeno omrežje vozlišč po načelu razpršene koncentracije in uravnovešene neenakomernosti razvoja« (ibid.). Uvajanje trajnostnega razvoja postavlja v ospredje politiko regionalnega razvoja. Med načeli trajnostne urbanizacije so poleg varovanja naravne in kulturne dediščine (posebej zavarovana so območja trajno odprtega, naravnega prostora), zgostitve (strnjeno mesto, omejevanje razprševanja in spontane enosmerne decentralizacije) in policentrizma (decentralizacija dejavnosti v vsem omrežju, zgoščeno oziroma polarizirano razpršeno mesto, gosto povezane zgostitvene točke, razpršena koncentracija) uvrščene še dostopnost (širitve in zgoščevanja omrežij infrastrukture: razpredenost in razvejanost omrežja), hibridizacija

(urbanizirana krajina oz. krajinsko mesto: mestna krajina je obravnavana kot del povezanega zelenega sistema) ter mešanje funkcij in socialne strukture (zmanjševanje števila in razdalj nujnih voženj, boljše prilagoditve, hitrejša zamenjava rabe po načelu pestrosti, stalnejši tok odvijanja dejavnosti in dogodkov). Šele s sprejetjem dokumenta Politika prostorskega razvoja RS, ki ga je vlada sprejela leta 2001 in s katerim Slovenija zagotavlja trajnosten prostorski razvoj, ter s sprejetjem nove zakonodaje na področju urejanja prostora, ki se »opira« na zgoraj omenjeni dokument, je za urbanistično načrtovanje mesta določen model trajnostnega razvoja. Razlog, da se v oblikovanje mesta vpelje trajnostni princip, lahko najdemo v spremenjenem odnosu do okolja. Zaradi hitrega večanja urbanizacijskih površin in urbanih vzorcev (raba tal, transport, industrijska proizvodnja, način življenja, poraba, večanje življenjskega standarda) je prišlo do mnogih zapletov v okolju, ki povratno negativno vplivajo na kakovost življenja. Kakovost življenja postane središčna kategorija in merilo družbenega razvoja, s tem pa postane kakovosten prostor bistveni dejavnik kakovosti življenja. Strategija trajnostno razvoja mesta vključuje strategijo zmanjševanja obremenjenosti okolja, smotrno ravnanje s prostorom in naravnimi viri, učinkovito izrabo energije, gospodarno ravnanje z odpadki... Poleg varstva okolja, vključno z varovanjem zgodovinske, kulturne in naravne dediščine, obsega pojem trajnostnega razvoja mnogo širše vrednote mestnega življenjskega prostora, ki naj bi zagotavljale kvalitato bivanja tako v fiziološki kot psihološki sferi.

5. SKLEP

Urbanistično načrtovanje v postmoderini dobi ni več vseobsežno določanje in nadzor rabe prostora, temveč strateško načrtovanje, ki se močno razlikuje od prejšnjega širokopoteznega in detajlnega načrtovanja. Načrtovanje prostora je osnovano kot družbena praksa, ki usklajuje zainteresirane akterje in omogoča njihovo sodelovanje pri izdelavi strategij, politik in načrtov. Strateško načrtovanje poda sredstva za prilagajanje in dejavnosti za zaznavanje spreminjajočih se potreb v okolju.

Strateško načrtovanje se je v Sloveniji uvedlo šele v 21. stoletju, čeprav so se težnje po njegovi uveljavitvi pojavljale vse od osamosvojitve naprej. Politične spremembe, ki so se pojavile v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja, so povzročile gospodarske in socialne spremembe, ki se kažejo v prostoru. Sodobne spremembe, ki potekajo v smeri globalizacije, evropeizacije, liberalne ekonomije, hitrega razvoja komunikacijske in informacijske tehnologije, demokratizacije družbe, naraščajoče ekološke osveščenosti in nove strokovne paradigme so le nekateri od vzrokov, ki zahtevajo razvoj novih metod za načrtovanje, oblikovanje in urejanje mest. Vendar je šele novi Zakon o urejanju prostora, sprejet v letu 2002, omogočil, da je strateško načrtovanje zamenjalo dolgoročno vseobsegajoče načrtovanje. Prehod Slovenije v kapitalistični družbeni sistem tako ni povzročil spremembe normativne ureditve urbanističnega načrtovanja.

Pred osamosvojitvijo Slovenije je bil sistem prostorskega načrtovanja in s tem tudi sistem urbanističnega načrtovanja vpet v sistem celovitega družbenega načrtovanja. Urbanistično načrtovanje tako postane le kot spremljajoč sektor, ne pa kot integralna razvojna komponenta. Celovito družbeno načrtovanje je statično, saj ne poda sredstva za prilagajanje in dejavnosti za zaznavanje spreminjajočih se potreb v okolju. Zato je načrtovanje nefleksibilno. Zaradi celovitosti oz. hiperkompleksnosti (Saksida & Knap; 1989) družbenega načrta pa je vprašljiva njegova realizacija.

Usmeritve in strategije Dolgoročnega plana občine Velenje za obdobje 1986-2000, ki se nanašajo na urbanistično načrtovanje, se tako v veliki meri ne realizirajo. Primeri, ki na to opozarjajo so naslednji: prvič, izgradnja individualnih hiš je bila slabo organizirana, pri čemer se je v veliko primerih izgradnja iskazala kot nelegalna. Ideja o koncentrirani individualni

gradnji je tako ostala samo na papirju in sicer kot idejna osnova. Drugič, število srednjevelikih stanovanjskih hiš se je povečalo, vendar pri njihovem projektiranju skupnih prostorov ni bil predviden večnamenski prostor za otroke in prostor za razna moteča dela. Tretjič, dolgoročni načrt je določil izgradnjo okoli 2.140 novih stanovanj do leta 2000, in sicer v letih 1986-1990 načrt zagotavlja izgradnjo 1000 novih stanovanj, od 1991 do 1995 600 in do leta 2000 zagotavlja izgradnjo še okoli 540 novih stanovanj. S spremembo dolgoročnega načrta v letu 1999 se do leta 2000 predvidi izgradnja od 400 do 450 novih stanovanj. Vendar je v letih 1991 in 1995 prišlo do izgradnje 405 novih stanovanj, do leta 2000 pa do izgradnje 202 novih stanovanj¹⁹. Četrto, Titov trg še vedno ne opravlja funkcije trga (srečevanje, križanje poti) in še vedno predstavlja veliko rezervo za razvoj mestnega središča. Na območju Titovega trga je sicer predviden objekt, vendar je možna izvedba le večetažne podzemne garaže. S tem pa se reprezentativna vloga Titovega trga ne bo spremenila.

Z osamosvojitvijo Slovenije se sistem urbanističnega načrtovanja ni spremenil. Normativna ureditev sistema urbanističnega načrtovanja se v tranzicijskem obdobju ni prilagodila družbenemu sistemu in globalizaciji družbe, zato je postala vprašljiva sama legitimnost načrtovanja. Nelegitimnost načrtovanja je tudi posledica pomanjkljivega vključevanja različnih interesnih skupin v postopke urbanističnega načrtovanja.

Problem legitimnosti se skuša reševati z odpiranjem formalnega sistema urejanja in načrtovanja prostora. Fleksibilno načrtovanje prostora dopušča spreminjanje ciljev in načinov doseganja ciljev. Nasproti dokončnosti in statičnosti se vse bolj pojavljajo fleksibilne oblike dogovornega urbanizma (Fikfak v Klenovšek; 2003: 13). Prav moderno strateško načrtovanje pa je načrtovanje z odprtimi procedurami, v katerih udeleženci poskušajo pridobiti družbeno podporo za svojo razvojno perspektivo. V urbanistično načrtovanje se uvede participativno načrtovanje. Osnovni cilj sodelovanja pri načrtovanju je legitimizacija vedno bolj raznovrstnih interesov, iskanje učinkovite oblike dialoga med predstavniki različnih interesov in vključevanje novih znanj v planerske procedure.

Z zakonom uvedeno strateško načrtovanje je bilo torej uvedeno z letom 2002. Pred kratkim sprejeta Strategija prostorskega razvoja Slovenije, ki predstavlja temeljni državni dokument o

¹⁹ Podatki so vzeti iz Popisa 2002 (http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati_html/OBC-T-67SLO.htm 17. 4. 2004). Število novozgrajenih stanovanj vključuje tako stanovanja v večstanovanjskih stavbah kot stanovanja v samostojno stoječih hišah, dvojčkih ali vrstnih hišah in hišah s kmečkim gospodarskim poslopljem.

usmerjanju prostorskega razvoja, podaja možnosti za izdelavo Strategije prostorskega razvoja na lokalni ravni in s tem tudi v mestni občini Velenje. Pri tem se mi vzpostavi vprašanje, kako je Strategija prostorskega razvoja Slovenije zasnovana, preobširno ali dovolj ozko, kajti od tega je odvisno, v kolikšni meri bodo pri izdelavi novih usmeritev in strategij urbanističnega razvoja občine upoštevale državni dokument o usmerjanju urbanističnega razvoja. Če bo načrtovanje urbanističnega razvoja potekalo po načelih nove zakonodaje, ki upošteva teženje po prilagajanju potrebam v okolju, po uveljavljanju strategije trajnostnega razvoja, po interdisciplinarnemu sodelovanju in po vključenosti javnosti, pa bo pokazal čas.

Spremembe, ki jih je prinesel nov zakon omogočijo vzpostavitev novega modela v urbanističnem načrtovanju. Za urbanistično načrtovanje mesta Velenje naj bi tako bil določen model trajnostnega razvoja, ki bi nadomestil urbanistični model strnjenegega mesta. Trajnostno uravnotežen razvoj mesta pa pomeni: 1) težnjo po izboljšanju kakovosti življenja, 2) demokratično odločanje, 3) varčno ravnanje s surovinami ter 4) varovanje in sanacijo ekosistemov. Tak razvoj mora zadoščati današnjim potrebam, ne da bi pri tem ogrožal možnosti napredka prihodnjih generacij.

Zakonska uvedba strateškega načrtovanja in vzpostavitev novega modela razvoja in oblikovanja mest naj bi izboljšala situacijo na področju urbanističnega načrtovanja. Vprašanje pa je, kdaj se po pričelo strateško načrtovati in kdaj se bo vzpostavil nov model v urbanističnem načrtovanju. Da do tega kmalu ne bo prišlo opozarja dejstvo, da bo dosednji dolgoročni načrt za mesto Velenje, katerega realizacija je bila v vseh teh letih izredno majhna, v veljavi še vsaj nekaj let, vsaj dokler ne bo sprejeta strategija prostorskega razvoja za občino Velenje. Zakon celo določa, da bo lahko »neustrezen« dolgoročni načrt v veljavi še tri leta po sprejetju strategije. Pričakujemo lahko, da se na področju urbanističnega načrtovanja in urejanja mesta Velenje še nekaj let ne bo nič spremenilo in izboljšalo. To pa pomeni, da se mesto Velenje še dolgo ne bo preobrazilo iz velikega, a predvsem spalnega naselja v sodobno mesto s številnimi možnostmi, ki naj bi jih mesto kot nekakšna tržnica najrazličnejših interesov tudi imelo.

6. LITERATURA IN VIRI

AGENDA HABITAT (1997): Agenda Habitat; Carigrajska deklaracija; Deklaracija svetovnega zbora mest in lokalnih uprav; 2. konferenca Združenih narodov o človekovih naseljih, Carigrad 1996. Ministrstvo za okolje in prostor - Urad RS za prostorsko planiranje.

Dolgoročni plan občine Velenje za obdobje 1986-2000 (1986); Uradni vestnik občine Velenje; leto XIX.; št.11/1, Velenje.

CEMAT: Vodilna načela za trajnostni prostorski razvoj evropske celine. (2000): Evropska konferenca ministrov, odgovornih za regionalno planiranje, Hannover.

COLENUTT, Bob (1997): »Can town planning be for people rather than property?« V: Blowers Andrew, Evans Bob(ur.): Town planning into the 21st century. Routledge, London, str.105-118.

ČALDAROVIĆ, Ognjen (1985): Urbana sociologija. Socialna teorija i urbano pitanje. Globus, Zagreb.

FALUDI, Andreas (1973): Planning theory. Pergamon Press, Oxford.

GANTAR, Pavel (1984): Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje. Univerzitetne konferenca ZSMS: Republiška konferenca ZSMS, Ljubljana.

GANTAR, Pavel (1984a): Sociološke osnove dolgoročnega predvidevanja in planiranja družbenega razvoja občine Velenje. 2. del b): Sociološki problemi družbeno-teritorialnega (urbanističnega) razvoja in planiranja. ESPN Raziskovalni inštitut – CLSDO, Ljubljana.

GANTAR, Pavel (1983): »Sociologija in urbanizem.« magistrsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

GANTAR, Pavel (1993): Sociološka kritika teorij planiranja. Fakulteta za družbene vede- Znanstvena knjižnica, Ljubljana.

- GOTTDIENER, Mark (1987): The decline of urban politics. Sage Publication, United States.
- GULIČ, Andrej (1992): "Strateško planiranje za prostorski razvoj Slovenije". V: Ivan Stanič (ur.): 12. Sedlerjevo srečanje. Nacionalna strategija prostorskega razvoja Slovenije. Zveza društev urbanistov Slovenije, Postojna, str 43-48.
- HAGUE, Cliff (1997): »Town planning into the 21st century. V: Blowers Andrew, Evans Bob(ur.): Town planning into the 21st century. Routledge, London, str.137-152.
- HALL, Peter (2000): »Planning Issues and Planning Styles: A 20th Century Review and a 21st Century Anticipation. V: Černič-Mali, Barbara (ur.): 20th Century Urbanisation and Urbanism. Urban Debate on the Eve of the New Millennium – Conference proceedings. Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia, Ljubljana, str.26-39.
- HALL, Peter (2002): Urban and regional planning. Routledge, London.
- JAKSETIČ, Martina (2003): »Udeležba javnosti pri pripravi regionalnega razvojnega programa za južno primorsko« diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- JAVORNIK, Lea (1998): »Sociološki pristopi k analizi družbenih posledic posegov v prostor in okolje.« magistrsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- JELOVAC, Dejan (1997): Sociosistem v tranziciji. V: Časopis za kritiko znanosti, let.XXV, št.182, Ljubljana, str. 199-207.
- KLENOVŠEK, Urška (2003): »Legitimnost prostorskega planiranja.« magistrsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- KLINGEMANN, Hans-Dieter, TAYLOR C., Lewis (2002): »Preface«. V: Niko Toš, Vlado Mihelj (ur.): Slovenia between continuity and change, 1990-1997: analyses, documents and data. Sigma, Berlin, str. 11-12.
- KLJAJIČ, Damijan (1999): »Velenje po letu 1945«. V: Danijela Brišnik (ur.): VELENJE: razprave o zgodovini mesta in okolice. Mestna občina Velenje, Velenje.

KNIGHT, V. Richard (1989): »City Building in a Global Society«. V: Knight V. Richard, Gappert Gary (ur.): Cities in a Global Society. Sage Publications, London, str. 326-334.

KOS, Drago (1984): Sociološke osnove dolgoročnega predvidevanja in planiranja družbenega razvoja občine Velenje. 2. del a): Dolgoročne tendence spreminjanja delovnih in bivalnih razmer v občini Velenje. ESPN Raziskovalni inštitut – CLSDO, Ljubljana.

KOS, Drago (1998): »Kontekstualne determinante prostorskega planiranja«. V: Jože Novak, Margarita Jančič (ur.): Zbornik mednarodnega strokovnega posveta ob 30. obletnici organiziranega prostorskega planiranja v Sloveniji na državni ravni (1968-1998). Regionalno prostorsko planiranje – praksa in izzivi. Urad RS za prostorsko planiranje, Ljubljana.

KOS, Drago (2002): Praktična sociologija za načrtovalce in urejevalce prostora. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

KOS, Drago (2003): »Postmoderno prostorsko planiranje«. V: Teorija in praksa, let.XL, št.4, Ljubljana, str.647-657.

KOŠIR, Fedja (1993): Zamisel mesta. Slovenska Matica, Ljubljana.

KOŽELJ, J (2002): »Teze za urejanje mestnih območij«. V: Lučka Ažman Momirski, Alenka Fikfar (ur.): Oblike prostorskega načrtovanja: od mestnega načrta do urejanja naselij. Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana, str. 42-49.

MLINAR Zdravko, KAVČIČ Bogdan (1965): Ljudje v novem mestu – Velenje 1965. Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana.

MLINAR, Zdravko (1983): Humanizacija mesta. Univerza Edvarda Kardelja: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.

MLINAR, Zdravko (1984): Sociološke osnove dolgoročnega predvidevanja in planiranja razvoja občine Velenje. 1. del: Glavne ugotovitve in predlogi – posamezna področja. ESPN Raziskovalni inštitut – CLSDO, Ljubljana.

MUŠIČ, Vladimir (1980): Urbanizem – bajke in resničnost. Cankarjva založba, Ljubljana.

Odlok o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega plana občine Velenje za obdobje 1986-2000 (dopolnjen 1989) ter družbenega plana občine Velenje za obdobje 1986-1990 in sprememb in dopolnitev planskih aktov dela občine Žalec za območje mestne občine Velenje (dopolnjen 1999), (2001). Uradni vestnik mestne občine Velenje, št.7, Velenje.

OGORELEC, Breda (1995): Komuniciranje z javnostjo: priročnik za urbaniste. Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana.

PICHLER-MILANOVICH, Natasha (2000): »Transformation of Central and Eastern European Cities: New Planning Paradigms for 21st Century. V: Černič-Mali, Barbara (ur.): 20th Century Urbanisation and Urbanism. Urban Debate on the Eve of the New Millennium – Conference proceedings. Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia, Ljubljana, str.234-249.

PIHA, Branislav (1986): Osnove prostornog planiranja. Prirodno matematički fakultet Univerziteta u Beogradu i Jugoslovenski zavod za produktivnost rada, Beograd.

PLEŠE, Katarina (1984): Povzetek raziskovalnega projekta »Velenje 2000«. Zavod za urbanizem Velenje, Velenje.

POLES, Rok (1999): »Oris arhitekturnega razvoja Velenja – prek idealnega mesta do mesta priložnosti«. V: Danijela Brišnik (ur.): VELENJE: razprave o zgodovini mesta in okolice. Mestna občina Velenje, Velenje.

POGAČNIK, Andrej (1983): Urbanizem Slovenije. Oris razvoja urbanističnega prostorskega načrtovanja v Sloveniji. Interdisciplinarni podiplomski študij prostorskega in urbanističnega planiranja, Ljubljana.

POGAČNIK, Andrej (1999): Urbanistično načrtovanje. Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, Ljubljana.

POGAČNIK, Andrej (2000): Urejanje prostora za tretje tisočletje. Študentska založba, Ljubljana.

PREMZL, Vili (2002): »Urbanistična zasnova mest in naselij – varovalni ali razvojni dokument«. V: Lučka Ažman Momirski, Alenka Fikfar (ur.): Oblike prostorskega načrtovanja: od mestnega načrta do urejanja naselij. Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana, str. 90-93.

READE, Eric (1997): »Planning in the future or. planning of the future?« V: Blowers Andrew, Evans Bob(ur.): Town planning into the 21st century. Routledge, London, str.71-104.

RIHTAR, Franc, ZUPANČIČ-STROJAN, Tadeja (1996): Prostor mesta. Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.

RYDIN, Yvonne (1998): Urban and environmental planning in the UK. Macmillan Press, Houndmills.

SAJKO, Mira (1984): Prostorski dejavniki bodočega družbeno-gospodarskega razvoja. Zavod za urbanizem Velenje, Velenje.

SAKSIDA, Stane, KNAP, Žiga (1989): Sociološki aspekti planiranja. Inštitut za sociologijo, Ljubljana.

SSKJ (2000); Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Ljubljana.

STRAŽIŠAR, Nina (2002): »Vpliv prostorske reorganizacije na urbano kulturo vzhodnoevropskih mest- primer mesta Ljubljane.« diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

ŠAREC, Aleš (1998): »Prehod sistema družbenega planiranja v samostojno prostorsko planiranje«. V: Jože Novak, Margarita Jančič (ur.): Zbornik mednarodnega strokovnega posveta ob 30. obletnici organiziranega prostorskega planiranja v Sloveniji na državni ravni (1968-1998). Prostorsko planiranje na državni in regionalni ravni. Urad RS za prostorsko planiranje, Ljubljana, str. 51-55.

ŠAŠEK-DIVJAK, Mojca (1997): »Trajnostno uravnotežen razvoj mest.« doktorska dizertacija. Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.

ŠAŠEK-DIVJAK, Mojca (2002): »Usmerjanje urbanega razvoja«. V: Lučka Ažman Momirski, Alenka Fikfar (ur.): Oblike prostorskega načrtovanja: od mestnega načrta do urejanja naselij. Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana, str. 46-49.

TEPINA, Marjan (1996): Prostor in čas urbanizma in Ljubljane urbane: Ob stoletnici urbanizma. ČZP Enotnost, Ljubljana.

The New Charter of Athens 2003. The European Council of Town Planners' Vision for Cities in the 21st century. Lisbon, 20 November.

TRAUNŠEK, Sanja (2000): »Upravljanje prostora. Normativno uravnavanje posegov v prostor.« magistrsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Zakon o urejanju prostora; Uradni list SRS, št.18-930/84, 14. 6. 1984.

Zakon o urejanju naselij in drugih posegov v prostor; Uradni list SRS, št.18-931/84, 14. 6. 1984

Zakon o planiranju in urejanju prostora v prehodnem obdobju; Uradni list RS št.48/90, 26. 12. 1990

Zakon o urejanju prostora; Uradni list RS, št.110/02, 18. 12. 2002

Spletne strani:

Aarhuška konvencija, <http://www.gaja-mb.org/gaja/konvencija.html> (24.2. 2004).

Sistem prostorskega načrtovanja Slovenija,

http://sigov1.sigov.si/mop/področja/cemat_kompedij.pdf (5.10. 2003).

Stanovanja po letu zgraditve stavbe, občine, Slovenije, Popis 2002;

http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati_html/OBC-T-67SLO.htm (17. 4. 2004).